

PAPER DETAILS

TITLE: TEK PARTİ DÖNEMİNDE DOĞU ve GÜNEYDOĞU ANADOLU`YA YÖNELİK İSKAN
POLİTİKALARI

AUTHORS: Salhadin GÖK

PAGES: 171-220

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/102173>

TEK PARTİ DÖNEMİNDE DOĞU ve GÜNEYDOĞU ANADOLU'YA YÖNELİK İSKÂN POLİTİKALARI*

Salhadin GÖK**

Özet

Cumhuriyet Türkiye'si her ne kadar ulus devlet olarak kurulmuş olsa da farklı etnik grupları içerisinde barındıran bir yapıya sahipti. Türkiye Cumhuriyeti ulus devlet sürecini nüfus yapısında tamamlamaya çalışırken sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda var olan sorunlarının bir kısmının çözümünü iskân politikalarında görmüştür. Bu yazı da bölgesel bazda farklılıkları ortadan kaldırıp uluslaşma sürecini tamamlamada iskân odaklı çalışmalar tespit edilerek, uluslaşma serüveninin aşamaları ile bu uygulamaların sosyal, ekonomik ve siyasi sorunların çözümünde oynadığı rol ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğu ve Güneydoğu, İskân, Ulus Devlet, Tek Parti.

Giriş

Milliyetçilik, 1789 Fransız İhtilali ile bir taraftan bireysel hürriyetleri savunarak baskıcı devletlerin temellerini sarsarken; aynı zamanda da, bir ulus olma bilincini taşıyan toplulukların bağlı bulundukları devlet idaresinden ayrılıp

* Bu makale "Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İskân Politikaları, (1923-1950)" başlıklı doktora tezimin özetidir.

** Yrd.Doç.Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; salhadingok@hotmail.com.

kendi ulus devletlerini kurmaları sürecini başlatarak, çok unsurlu imparatorlukların devamını tehlikeye atmıştır¹.

Bu gelişmeler 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'ni meydana getiren farklı etnik yapıdaki topluluklar arasında ulus bilincini yaymış; hepsi milli birer topluluk haline gelerek sahip oldukları milliyetçilik ideolojilerini geliştirmişlerdir. Bir taraftan bu toplulukların ayaklanması diğer taraftan Osmanlı Devleti üzerinde emperyalist amaçları olan ülkelerle yapılan savaşlar toprak kayıplarına neden olduğu gibi göç olgusunu büyütmüş, başlı başına bir sorun haline getirmiştir.

Osmanlı Devleti yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakırken son elli yılında (1870-1920) topraklarının %85'ini nüfusunun ise %75'ini kaybetmiştir. Bu kayıplar devlet yöneticilerinin, isyan ederek kendi ulus devletlerini kuran topluluklara karşı tepki duymasına ve bilinçaltılarında sürekli olarak bölünme korkusunun yerleşmesine neden olmuştur. Yöneticilerde var olan bu tepki ve korku İttihat ve Terakki'den başlayarak elde kalan topraklar üzerinde Türk unsurunu ön plana çıkartan politikaların izlenmesine yol açmıştır. Türkçülük, İttihat ve Terakki tarafından devletin içerisinde bulunduğu durumdan kurtulması için belirleyici bir ideoloji haline getirilmiştir.

İttihat ve Terakki döneminden itibaren izlenen sevk ve iskân politikaları incelendiğinde, yaşanan olaylarda bu psikolojinin etkileri çok açık bir şekilde görülecektir. Toprak kayıplarıyla birlikte 24 milyon nüfustan çoğunluğu Türk olmayan 5 milyon nüfusun eksilmesi, İttihat ve Terakki'nin *homojen* bir nüfus oluşturma yönündeki cesaretini artırmış², izlenilecek politikaların ağırlık merkezini de Anadolu'ya kaydırmıştır.

Kurtuluş Savaşı ile ulusal temeller üzerinde Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Ulus devlet ile Osmanlı Devleti'nin her alandaki izleri ortadan kaldırılarak, yeni bir ideoloji doğrultusunda değerler yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Kemalizm ile şekillenen milliyetçilik, İttihat ve Terakki Partisinin Türkçülük anlayışından farklılık arz eder. Türkçülük, Türkiye

¹ Burhan Belge, "Türk Milliyetçiliği", *Siyasi İlimler Mecmuası*, 149 (Ağustos 1943), s. 249.

² Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 31.

Türkleri ile sınırlı tutularak, daha çok laiklik odaklı batılılaşmayı hedef almıştır. Bu amaç doğrultusunda çağdaşlığı ön plana alan, Türklük ülküsünü öne çıkaran, demografik türdeşliği hedefleyen çok boyutlu siyasi ve sosyal bir proje olmuştur. Bu proje, Anadolu'da yaşayan bütün halkların Türklüğünü temel alan bir yapı üzerinde şekillenmiştir.

Fakat Anadolu'da var olan çok kültürlü yapı, ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyetinin ilk günlerden başlayarak karşı karşıya kaldığı önemli sorunlardan bir tanesi olmuştur. Ülkede her alanda arzulanan birlikteliğin sağlanmasında, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri tarihten kaynaklanan sosyal ve kültürel yapısındaki farklılıklardan dolayı en büyük engellerden birini oluşturmıştır. Bu sorunu aşmak amacı ile bu bölgelere yönelik yeni baştan şekillendirme hareketine girişilmiştir. Bu düşünce yapısı tek parti iktidarında takip edilen iskân politikalarının tespitinde temel belirleyici olmuştur.

1. Bölgeye Yönelik İskân Politikasını Şekillendiren Unsurlar

a. İç Güvenlik - İsyanlar

Kurtuluş Savaşı yıllarında Koçgiri ve Umraniye bölgesinde ortaya çıkan ayaklanma, emperyalist devletlerin olumsuz etkisinin yanında İttihat Terakki Partisinin Türkcülük politikalarının da bir yansıması olarak Kürt milliyetçiliğini referans alarak ortaya çıkmıştır³. Etkisi dar bir alan ile sınırlı kalmış olan bu isyan dışında tüm bölge halkının katılımıyla bir ortak mücadele sonucunda Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır⁴.

Zaferden sonra kanuni düzenlemelerin yanında, Osmanlı yönetiminin Kürt topluluklarına büyük özgürlük tanıyan, Kürt önderlerine unvanlar dağıtan politikasının aksine Türkiye Cumhuriyeti, her türlü özerkliğe karşı,

³ 1921 yılında Milli Mücadelenin en zorlu dönemlerinde ortaya çıkan bu ayaklanmaların süreç ve etkileri için bkz. Abdulhaluk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1994; Robert Olson, "1921 Koçgiri Ayaklanması ve Otonom Kürdistan İçin Sunulan Kanun Taslağı", *Oriente Moderno*, LXIX (1989), 41-56.

⁴ Olson, a.g.m., 49-50; Kurtuluş Savaşı esnasında küçük çaplı hareketlerin dışında Türklerle Kürtlerin birlikte hareket ettiğine İngiliz kaynakları da dikkat çekmektedir. Bkz. Robert Olson, "İngilizler'in Kürtler'e Yönelik Politikası (1921-1922)", *Die Welt des Islams*, XXVII (1987), 98.

merkeziyetçi bir yönetim ile ülkede otoritesini yerleştirmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Özellikle 1924 yılında, İslami düşüncenin toplum üzerindeki etkinliği azaltmak ve reform hareketleri ile toplumun modernleşmesini sağlamak amacı ile yapılan çalışmalara hız verilmiştir. Bu durum bölgedeki toplumsal dinamiklerin tepkisini çekmiştir. Tüm bunlara paralel olarak emperyalist güçlerden kaynaklanan kışkırtmalar ve bağımsız bir *Kürdistan* kurma düşüncesi Doğu Anadolu bölgesinde var olan huzursuzluğun boyutunu artırmıştır⁵.

Tüm sayılan bu nedenler ve bölge halkının merkezi iktidara bağlılığında önemli bir paya sahip Halifeliğin kaldırılmış olması yüzünden bölgede bir ayaklanma çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve şekillenme aşamasında 1925 yılında Doğu Anadolu'da Şeyh Sait önderliğinde ortaya çıkan bu ayaklanma, bölgeye yönelik bakışın şekillenmesinde önemli bir paya sahiptir⁶.

Türkiye'nin kuruluş dönemlerinde ortaya çıkan bu direnme hareketlerinin Kemalist kadroların iç dünyalarında meydana getirdiği yansımalar önemlidir. Bu dönemin kadrosunu oluşturan idareciler İkinci Meşrutiyet hareketinde bizzat bulunmuş veya o dönemde yaşamış, ülkeye yönelik olaylarda azınlıkların olumsuz tutumunu görüp, etkilenmişlerdir. İktidar makamına geçtiklerinde Türk olmayan unsurlara karşı attıkları adımlarda bu olayların etkisi

⁵ Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara 1981, s. 248-249; Erzincan milletvekili Fevzi Efendi mecliste Koçgiri isyanının sebeplerini sayarken bir nedenin de; "Alevi Kürtlerin Ermeniler gibi tehcir edilecekleri hakkında müfsitler tarafından ortaya atılan işaat (haber yaymalar) ve bu meselenin alevlenmesi olduğunu" belirtmektedir. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, devre I, içtima II, c. II, TİB. Kültür Yay., Ankara 1985, s. 252. Bu bölgede ortaya çıkan ayaklanmalarda dış faktörlerin etkisinin tespitinde daha geniş bilgi için bkz. Ergün Aybars, "Ortadoğu, Emperyalizm, Petrol ve Türkiye", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Acıdan Türkiye (İstanbul 23-25 Ekim 1995)*, Ankara 1996, s. 509-542; Hasan Köni, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'yi Bölme Çabaları", *a.g.e.*, s. 74-87.

⁶ Şeyh Sait İsyanı için bkz. Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yay., Ankara 1992; Çay, *a.g.e.*, s. 393-495; Uğur Mumcu, *Kürt - İslam Ayaklanması 1919-1925*, Tekin Yay., İstanbul 1991; *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924-1938*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara 1972.; Şeyh Sait İsyanında İngilizlerin bir rolünün olmadığına dair bkz. Olson, "Kürtler'e Yönelik Politika", s. 98-101.

gözlemlenecektir⁷. Bu süreçte ve sonrasında ortaya çıkan ayaklanmalar ve azınlıkların diğer devletlerle kurmuş olduğu ilişkiler Osmanlı ve Cumhuriyet idarecileri tarafından ihanet olarak görülmüştür. Ortaya çıkan bütün direnme hareketleri devletin devamı için ortadan kaldırılması gereken bir tehdit olarak algılanmıştır⁸.

Milli Mücadele yıllarından başlayarak ortaya çıkan isyan hareketleri, Müslüman etnik toplulukları *Türk harsına* girmiş veya girmeye hazır sayan iyimserlik havasını dağıtmıştır. İsyân bastırıldıktan sonra Hükümetin *tek millet* ilkesini gerçekleştirme yönündeki çabaları daha da artmıştır⁹.

Bu dönemde iskân politikalarını belirleyen diğer bir etken ise bölgeye yönelik asayiş ve güvenlik kaygılarıdır¹⁰. Yunus Nadi bu dağlık arazide yaşayan halkın, hayatını kendi çalışmaları ile sağlamaktan aciz olmanın getirdiği bir zorunlulukla eskiden beri bedevi devirlerine has eşkıyalık ve çapulculuğu alışkanlık haline getirdiklerini belirtmektedir. İşlenilen suçun derecesine göre bunların üstüne kuvvet gönderilmektedir. *Asker gider, vurur, kırar, neticeler alır, fakat sonra bırakır ve döner. Sarp dağlar yine yerlerindedir, oraya ulaşımı sağlayan yollar yine çetindir. Bir müddet sonra vaziyet yine eski hamam eski tas*

⁷ Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, sayı 155 (Kasım 1996), s. 52.

⁸ Taner Akçam, "Ulusal Kimliğimizin Oluşumu Üzerine Bazı Tezler", *Birikim*, sayı 33 (Ocak 1992), s. 20.

⁹ İzlenilen bu politikalar için Armstrong şu yorumu yapmaktadır. "... Kemalin bölgesel sorunlar konusundaki tavrı akılcıydı, ancak onun da kör noktaları vardı. Ülkesinde yalnızca Türklerin bulunmasını istediği halde, her ferdi Türk değildi. Anadolu'nun doğu sınırlarında yaşayan ve bir farsça diyalekti konuşan inatçı dağlılardan oluşan bir ırk olan Kürtler'i Türk olarak varsayıyordu. Onları 'dağ Türkleri' diye adlandırıyor ve sert yönetimine karşı ayaklandıkları zaman onları şiddetle bastırıyordu." Bkz. H.C. Armstrong, *Bozkurt*, Arba Yay., 1996, s. 245.

¹⁰ Bölgede ortaya çıkan isyanlardan kaynaklan asayiş ve güvenlik kaygısı bölgenin gelişmişliğini de etkilemiştir. Devlet tarafından bölgeye aktarılan kaynaklar yaşanan olumsuzluklardan dolayı uzun süre asayiş alanına aktarılmış bölgenin gelişmişliği için önemli pay sahip olan diğer alanlar arka planda kalmıştır. Bölgeye yönelik yapılan yatırımları konu alan iki çalışma bu konuda önemli veriler içermektedir. Bkz. Metin Kopar, *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 25-27, 68-71, 221; Sait Aşgın, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 17, 107, 126-132.

tabirine uygun olur. Artık bu durumun değişmesi gerekmektedir¹¹. Bölgeye yönelik iskân politikalarında bu kısır döngüyü kırma amacı da belirleyici olmuştur. Özellikle isyan hareketlerinin görüldüğü ve asayiş kaygısının ön planda olduğu yerlerde zorunlu iskân uygulaması bir çözüm olarak kabul edilmiştir.

b. Ulus - Homojen Bir Devlet Projesi

Tek Parti iktidarında yöneticilerin çoğu İttihat ve Terakki'nin kadrosundan yetişmiş kimselerdi. İttihatçıların iskân alanındaki politikaları bu dönemde de devam etmiştir. Amaç; Anadolu'da tek uluslu *homojen* bir nüfus oluşturmaktır. "*Türk Anadolu'nun yaratılması fikri*"¹² bu dönemde de amaçlanmıştır. Fakat bu uygulamalar kolay olmamıştır. Çünkü Anadolu'da Türklerden ayrı Ermeni, Çerkez, Gürcü, Kürt, Boşnak ve Araplar bulunmaktadır.

Zafer kazanılıp, eskinin tasfiye süreci başlayınca din olgusu Müslüman unsurları birbirine bağlayan ortak bağ olmaktan çıkmış, millet düşüncesi ön plana geçmiştir. Atatürk de bu konuda şunları söylemektedir: "*Milletin varlığını sürdürebilmesi için, fertleri arasındaki ortak bağ, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, dini ve mezhebi bağ yerine Türk Milliyeti bağıyla fertlerini toplamıştır*"¹³.

"*Mübadele ve Tefiz*" işlemlerinin sonuçlandırılması ve kesin bir şekilde sonuçlandırılması için çıkarılacak kanun hakkında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bilgi verirken: "*...Bir milletin en birinci borcu, bir hükümetin en yüksek vazifesi memleketi dâhilinde milliyet birliğini temin etmektir*"¹⁴ görüşünü dile getirir. Bu amaçla milli bilinci oluşturup, geliştirecek kurumlar oluşturma yoluna

¹¹ Yunus Nadi, "Tunceli Vilayetimizin Islahı ve Medenileştirilmesi", *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1937.

¹² Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yay., İstanbul 1995, s. 129.

¹³ Hikmet Dizdaroğlu, "Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı", *Ziya Gökalp Dergisi*, XXIV/4 (Aralık 1981), 350-362.

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, devre III, içtima IV, c. XXVI, Ankara 1931, s. 60.

gidilmiştir. Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'na büyük önem vermesinin temel nedeni de bu görüşlerde yatmaktadır¹⁵.

Türk Tarih tezinin oluşturulmasında ve "*Türk Anadolu'nun yaratılması*" çalışmalarında İtalya gibi emperyalist devletlerin Türkiye üzerindeki emellerinin de etkisi vardır. Emperyalist devletler tüm dünyada etkili olan sömürgecilik hareketlerinin etkisi ile Türkiye'den de hak iddia etmişlerdir. Propagandalarını Anadolu'nun Türk yurdu olmadığı tezi üzerine oturtarak, Türkiye'de yaşayan Türk ırkının nüfusunu, olduğundan az göstermeye çalışarak, Anadolu'ya yönelik siyasal, ideolojik kampanyalara zemin hazırlamışlardır. Atatürk, Anadolu'nun çok eski çağlardan bu yana Türk vatanı olduğu ve Hitit ve Sümer uygarlıklarının da Türk olduklarını kabul ettirmeye yönelik bir karşı kampanya başlatmıştır¹⁶.

Ulus devletin tarih dayanakları bu şekilde sağlanmaya çalışılırken anayasal metinlerde bu ülkede yaşayan herkesin dini ve ırkı ne olursa olsun Türk olduğu kabul edilmiştir¹⁷. Toplumsal hayatı, hukuki metinlerde yapılan bu düzenlemelere uyarlamak için, toplumu *homojenize* etme yönündeki sosyo-politik çalışmalar hızlandırılmıştır.

Ülkede oluşturulmak istenilen milli kimliğe ve modernleştirme projesine karşı var olan muhalefetin boyutu genişleyip, doğuda işi ayaklanma boyutuna vardığında tek parti hükümetlerinin buna tepkisi Türklüğü ve Türkçe'yi daha fazla ön plana alan politikalara yönelmek şeklinde olmuştur¹⁸. Bu politikaların boyutu bazen diğer yabancı unsurlara karşı dışlayıcı bir tutum doğurabilmiştir¹⁹. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt²⁰ tarafından dile getirilen:

¹⁵ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s. 114.

¹⁶ Kemal Arı, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/23 (Mart 1992), 541.

¹⁷ Şeref Gözübüyük-Zekâi Sezgin, *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, SBF, Ankara 1957, s. 7.

¹⁸ Mesut Yeğen, "Yurttaşlık ve Türklük", *Toplum ve Bilim*, sayı 93 (Yaz 2002), s. 206.

¹⁹ Tanıl Bora, "Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar Azlıklar, Ekalliyetler, Sığıntılar", *Toplumsal Tarih*, sayı 117 (Eylül 2003), s. 81.

²⁰ Mahmut Esat Bozkurt için bkz. Ergün Aybars, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, II/4-5 (1994-1995), 245-262; Hakkı Uyar, "Türk Devrimi'ni Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği I-II", *Tarih ve Toplum*, sayı 119 (Kasım 1993), s. 9-15 ve sayı 120 (Aralık 1993), s. 9-16.

"... Bu memlekette Türk olmayanların tek bir hakkı vardır: Türklere hizmetçi olma, Türklere köle olma hakkı" gibi ifadeler²¹ ve küçük sanatların Türk unsuruna ayrılması türü uygulamalar *türdeşleştirme* sürecinde tıkanmalara neden olmuştur²². Bu ayrıcalıklı haklardan yararlanmak ve duyulan tepkiden kurtulmak amacıyla Müslüman olmayan kesimler arasından adını Türk adı ile değiştirme, tabiiyet değiştirip Müslüman olma gibi başvurular dikkat çekecek kadar artmıştır. Yetkililer bu tür isteklerin daha ciddi bir araştırmaya tâbi tutulması için görevlilere emir vermek zorunda kalmıştır²³.

Tek parti iktidarında iç ve dış faktörlerinde zorlaması ile nüfusun yapısına yönelik yapılan çalışmalarda var olan farklılıkların ortadan kaldırılarak *tekliğin* sağlanması amaçlanmıştır. İskân politikalarının belirleyici etkenlerden bir tanesi de bu faktörler olmuştur. Farklı unsurlar öz Türk unsurların içerisinde dağıtılmak suretiyle *türdeşleştirilme* sürecinin tamamlanmasına çalışılmıştır. Bu politikadan özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu da toplu bir halde yaşayan Türk olmayan unsurlar daha fazla etkilenmiştir. Bu bölgelerdeki farklı unsurlar doğup büyüdüleri yerin karakteristik özelliklerini unutmaları sağlanarak konuşmalarında, kıyafetlerinde, alışkanlıklarında ve görüntülerinde, benzetilmek istenilen Türk unsurundan farklarının kalmamasına çalışılmıştır. İzlenilen bu politika ile Türkiye'nin çok nüfuslu ve *homojen* bir devlet haline gelmesi hedeflenmiştir²⁴.

c. Ülkeyi Yapılandıran Düşünce Yapısı

Türkiye'nin modern bir yapıya kavuşturulabilmesi için Osmanlı Devleti'nden kalma kurumlar ortadan kaldırılırken, çağdaş değerler üzerinde şekillenen yeni bir toplumsal yapının ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Çünkü başlayan yeniliklerin yerleşebilmesi ancak var olan toplumsal değerlerin değiştirebilmesi ile mümkün olabilecekti.

²¹ Mahmut Esat Bozkurt, *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Eylül 1930.

²² *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Teşrinievvel 1934.

²³ *Ibid.*

²⁴ Soner Çağaptay, "Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları", çev. Defne Orhun, *Toplum ve Bilim*, XCIII (Yaz 2002), 219-220.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde hakim olan sosyal yapının içine kapanık olması ve merkezi otoritenin buralarda tam anlamıyla hakimiyet kuramamasından dolayı toplum kendi içerisinde kendi teşkilatlanmasını doğurmuş ve yaşatmıştır. Bu durum kurumsal olarak diğer bölgelerde olmayan bazı unsurların bu bölgelerde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki toplulukları oluşturan unsurlar, sorunlarını kendi içlerinde çözüme kavuşturacak şekilde yapılanmıştır. Bu yapının dinamikleri, yerine getirilen göreve göre ağa, aşiret reisliği ve şeyhlik gibi isimlerle tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar aynı zamanda bu bölgelerdeki sosyal yapının da bir yansımasıdır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bu feodal yapısında egemenlik, bu unsurların elinde bulunmaktaydı. Hukuki ve sosyal sorunların büyük çoğunluğu resmi kurumların dışında bunların müdahalesiyle çözüme kavuşturuluyordu²⁵. Bölgenin ekonomik şartları feodal yapının etkisini daha da etkin kılmaktaydı. Halk ekonomik açıdan oldukça zor bir durumdaydı. Bu bölgelerde ilkel ve bitme noktasına gelmiş bir tarım hakimdi. Sanayi yok denecek kadar azdı. Toprak daha çok belirli ellerde toplanmış, topraksız ve az topraklı köylüler çoğunlukta idi. Çevre illerle ve dış dünya ile ilişkiler, düzenli bir yol ağının bulunmaması yüzünden yok denecek kadar azdı. Yine ulaşım yetersizliğinden kaynaklanan kapalı bir ekonomi egemen olup, hayvan ve hayvan ürünleri ticareti söz konusuydu²⁶.

Genç Cumhuriyet, Milli Mücadeleden şekillenerek temel ilkelerden biri haline gelen *Halkçılık* ideolojisi ile sınıflaşmayı ortadan kaldırarak, ekonomik açıdan geri olan halkı her türlü baskıdan kurtarıp, refahını amaçlamıştır. 1935 yılında C.H.P.'nin program ve tüzüğünde yapılacak değişikliklerle ilgili olarak Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in dile getirdiği görüşler bu açıdan önemlidir. "...Türkiye'de sınıf yoktur, cins yoktur, imtiyaz yoktur. Mıntıka menfaati,

²⁵ Halkın hukuki sorunlarını devletin hakemliğinde çözüme kavuşturup, adaletini dağıtacak adliye teşkilatı tüm gayretlere rağmen 1950 Türkiye'sinde bile arzulanan seviyeye ulaşamamıştır. Bu durum özellikle Doğu Anadolu bölgesinde kendisini daha fazla hissettirecektir. Adalet teşkilatının ilçelerdeki eksikliği halkı mağdur etmiş, hukuki davalarının çözümü için il merkezlerine gelmek zorunda bırakmıştır. Vatandaşlar davaların uzamasından dolayı ya gidip gelmek ya da ilde günlerce kalmak zorunda kalmıştır. Bundan dolayı halk çok mecbur kalmadıkça hükümet kapısına uğramak istememiştir. Bkz. Aşgın, *a.g.e.*, s.117.

²⁶ Naci Kutluay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, Peri Yay., İstanbul 2002, s. 259.

*derebeylik, ağalık, aile, cemaat imtiyazı fikirleri yoktur. Türkiye’de değer ancak bilgi üstünlüğü, kapasite ve çalışma ile yükselebilir”*²⁷.

Bu bölgelerdeki yapının, ulusal cumhuriyetin yeni ideolojisini oluşturan; *Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık* gibi ilkeler doğrultusunda şekillendirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden toplumsal yapıda sınıflaşmayı reddeden ve bunu olanaksız kılan önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bunu gerçekleştirmek amacı ile bu bölgelere yönelik iskân politikaları, bölgede hakim olan kapalı toplum yapısını ortadan kaldıracak ve değişim için gerekli olan etkileşimi mümkün kılacak şekilde tespit edilmiştir.

2. İskân Politikalarının Gerçekleşmesinde Uygulanan Yöntemler

a. Muhacir Köyleri Oluşturma

İttihat ve Terakki döneminde güvenlik endişesi ile muhacirlerin yerleştirildiği alanlardan birisi de demiryollarının çevresidir. Savaş devam ederken, hayati bir öneme sahip olan demiryollarını göçebe aşiret ve bedevilerin saldırılarından koruyup, güvenliğini sağlamak amacı ile buralarda yerleşik olan aşiretler tecrit edilerek Türk muhacirler yerleştirilmiştir. Demiryollarının çevresine Rusların önünden kaçarak iç kısımlara çekilen Türk muhacirlerin yerleştirilmesi bu dönemde özellikle başvurulan bir uygulama olmuştur²⁸. Cumhuriyet döneminde de Doğuya yönelik muhacir yerleştirmede bu uygulama devam etmiştir.

Milli Mücadele’den itibaren dışarıdan gelen göçmenlerin sayısı oldukça fazla olmuş, bunları yerleştirilip sorunlarını çözmek sürekli sorun olmuştur. 1923-1950 tarihleri arasında Türkiye’ye gelen göçmen sayısının yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

²⁷ “Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Peker’in Söylevi”, *Ülkü*, VI/28 (Haziran 1935); *Ayın Tarihi*, no. 18 (Ağustos 1935), s. 48.

²⁸ Dündar, *a.g.e.*, s. 144.

TEK PARTİ DÖNEMİNDE İSKÂN POLİTİKALARI

Tablo 1

1923-1950 Arasında Türkiye'ye Gelen Göçmenler

Tarih	Aile	Kişi	Tarih	Aile	Kişi
1923	50.259	196.420	1937	7.008	26.752
1924	52.221	208.886	1938	8.734	29.678
1925	9.815	39.634	1939	5.728	21.458
1926	8.201	32.852	1940	3.919	13.318
1927	6.805	27.172	1941	1.854	7.264
1928	10.143	40.570	1942	1.444	5.709
1929	4.785	19.133	1943	843	3.442
1930	3.490	13.694	1944	606	2.608
1931	2.945	11.648	1945	643	2.792
1932	2.905	11.603	1946	917	3.741
1933	6.167	25.656	1947	1.017	4.365
1934	9.282	34.057	1948	2.330	7.245
1935	13.002	50.719	1949	1.112	3.450
1936	8.518	33.074	1950	12.233	52.185 ²⁹

29 *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*, komisyon, Tanmak Yay., Ankara 1992, s. 16; Ülkeye gelen göçmenlerle ilgili rakamsal bilgileri Manisa milletvekili Refik Şevket İnce Bey'in ülke dışından gelip de ülkede iskân edilenlerin durumu hakkındaki sorusuna verilen cevapta da bulmak mümkündür. Dâhiliye Vekili Şükrü Bey soru karşısında detaylı bilgi vermiştir:

"1923 tarihinden 1933 tarihine kadar Türkiye'ye gelen muhacirlerin miktarı mübadil olarak 99.709 evde 379.943 kişidir. Muhacirlerin miktarı yani mübadele muntikası dışından gelenlerin miktarı 58.027 evde 248.352'dir. Bunun toplamı: ev olarak 157.736 nüfus olarak ta 620.305'dir. Bunlara 107.564 ev, 16.315 arsa, 15.201 dükkân, 6.230.971 dönüm arazi verilmiştir. Mübadillere ayrıca kanun gereğince verilen toplamı altı milyon lirayı bulan çeşitli renkli bonolar bu yardımların dışındadır.

1 Haziran 1933 den 1 Haziran 1934 tarihine kadar gelen muhacirlerin miktarı üç bin on sekiz evde 15.319 nüfustur. Bunların 337 evde 1.373 nüfus Yugoslavya'dan, 906 evde 4.743 nüfus Bulgaristan'dan, 749 evde 4.284 nüfus Rusya'dan, 47 evde 325 nüfus Suriye'den, 52 evde 252 nüfus Adalardan, 230 evde 1.112 nüfus İran'dan, 5 evde 9 nüfus Garbi Trakya'dan gelmişler. Bunlar da memleketin değişik yerlerine dağıtılmıştır. 1.345 evde 6.397 nüfus Trakya'ya, 8 evde 24 nüfus Elaziz'e, 3 evde 15 nüfus Diyarbakır'a, 1.451 evde 8.881 nüfus muhtelif vilâyetlere yerleştirilmiş, 1 evde 2 nüfus serbest olarak kalmışlardır.

1 Haziran 1934 tarihinden 1 İkinci teşrin 1934 tarihine kadar gelen muhacirlerin toplamı ise 3.149 evde 11.924 nüfustur. Bunlardan 496 evde 1.959'u Yugoslavya'dan, 1.519 evde 5.059'u Bulgaristan'dan, 972 evde 4.337'si Romanya'dan 37 evde 187'si Rusya'dan, 28 evde 951 Suriye'den, 62 evde 16'sı Adalardan, 23'ü Kıbrıs'tan, bir evde 5 Afganistan'dan, 12 evde 49 İran'dan 19 evde 54'ü Garbi Trakya'dan gelmişlerdir. Bunlar da şu şekilde dağıtılmıştır. 2.032 evde 7.739'u Trakya'ya, 60 evde 159'u Antalya'ya, 174 evde 1.155'i Elaziz'e, 66 evde 279 Diyarbakır'a yerleştirilmiştir." Bkz. TBMM Zabut Ceridesi, devre IV, içtima IV, c. XXV, Ankara 1935, s. 15; Ayın Tarihi, no. 12, (Birinci Kanun 1934), s. 30.

Cumhuriyetin ilk döneminde idareciler geçmişte yapılan uygulamaları eleştirerek, muhacir yerleştirmenin bir planlamadan uzak, gelişigüzel yapıldığını dile getirmişlerdir. Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur, bakanlığının bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada: "...Ne yazık ki devlet ve millet birkaç asırdır, hele son asırda bu muhaceret felaketine duçar olmuştur. Bunları iskân etmek, sevk etmek, ilbas etmek çok mühim bir meseledir. Mesela vaktiyle yapılmış bir yerden gelmiş muhacirler, bir yere iskân edilmiş, bunlara bakılmış, yani iklimi nasıl, müsait mi, bu adamlar hangi iklimden geliyor, bu iklimlerin havası ile imtizâç edebilir mi, sonra burada hastalık var mı, bunlara hiç bakılmamış. Getirilmiş iskân edilmiş ve hepsi de mahvolmuş gitmiştir. Bugün oralarda köy harabelerinden, mezarlıklardan başka bir şey görmüyoruz" sözleri ile kendisinden önce yapılan çalışmaları eleştirmiştir³⁰.

Fakat Cumhuriyet döneminde de yerleştirilen göçmenlerin iskân yerlerini terk etmesi ve bunun neticesinde de köylerin boşalması olayları devam etmiştir. Bu durum yeni düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. 28 Teşrin-i sâni 1341 tarihinde bu yöndeki sorunları çözüme kavuşturmak için bir kanun kabul edilmiştir³¹. Kanunun amacını Dâhiliye Vekili Cemil Bey dile getirmiştir. Ülkeye çeşitli nedenlerle gelen muhacirlere oturmaları için yer gösterilip ev, arazi, tarım araçları ve tohum verilerek üretici bir duruma geçmeleri için çalışılmaktadır. Fakat göçmenlerin bir kısmı iskân gördükleri yeri bir süre sonra terk etmektedir. Bu durum devleti zarara uğratmaktadır. Bu olumsuzlukların önüne geçmek için kanunla muhacirlerin yerleştirildikleri yerde beş yıl boyunca oturması zorunlu tutulmuştur. Beş yıllık süre içerisinde kendilerine verilen malların tapusu verilmeyecek, bu sürenin sonunda tapu verilip üretici duruma gelmeleri sağlanacaktır³².

³⁰ TBMM Zabut Ceridesi, devre I, içtima III, c. XXIV, Ankara 1960, s. 168.

³¹ Düstur, 3. Tertip, VII, Ankara 1944, 112.

³² TBMM Zabut Ceridesi, devre II, içtima III, c. XIX, 1977, s. 186-187.

TEK PARTİ DÖNEMİNDE İSKÂN POLİTİKALARI

Tablo 2
1921-1929 Yılları Arasında İskân Görenler³³

İller	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	Toplam
Artvin	-	46	-	-	-	-	-	-	-	46
Bayazıt	136	-	-	609	2.111	-	-	-	657	3.513
Bitlis	437	-	-	-	33	1.139	720	1.301	-	3.630
Diyarbakır	-	-	-	127	75	16	80	186	-	484
Elâziz	-	-	-	1.220	-	232	-	672	1.122	3.246
Erzincan	-	-	-	-	35	62	-	19	-	116
Erzurum	-	-	-	-	514	581	-	-	-	1.095
Gaziantep	-	-	-	-	-	1.196	91	93	-	1.380
Hakiri	-	-	-	-	16	129	-	165	-	310
Kars	458	711	1.314	-	-	29	-	-	-	2.512
Malatya	-	-	-	-	-	76	-	-	-	76
Mardin	-	-	-	-	-	-	-	200	244	444
Siirt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Sivas	-	-	-	2.356	701	1.835	-	2.647	-	7.539
Urfa	-	-	-	1	-	-	-	289	-	290
Van	-	-	-	-	-	-	275	-	158	433

1930 yılında hazırlanan “İktisadi Program”ın 13. Maddesi ile Doğu bölgesindeki toprakların daha verimli olmasından dolayı hükümetin yardıma ihtiyaç duyan muhacirleri demiryolunu izleyen istikamet doğrultusunda yerleştirilmesi ve bu bölgelere yerleştirilecek olanlardan belirli bir süre vergi alınmamasının gerekliliği savunulmuştur³⁴.

³³ D.İ.E. İstatistik Yıllığı, III (1930), Ankara 1930, 100-101.

³⁴ Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yay., Ankara 1993, s. 459; Yurt dışından gelen muhacirler özellikle ilk olarak; Van’ın Gevaş, Hakkari’nin Beytüşşebap, Bitlis’in Hizan, Muş’un Malazgirt, Siirt’in Pervari, Diyarbakır’ın Egil (Şerbeti), Mardin’in Derik, Urfa’nın Viranşehir kazalarında oluşturulacak merkezlere yerleştirilmesi düşünülmüştür. Bkz. Saygı Öztürk, *Kasadaki Dosyalar*, Ümit Yay., Ankara 2004, s. 103-105.

1923-1937 yılları arasında toplam 196.446 hanede 771.611 göçmen ve mübadil yurdumuza gelmiştir. Bunların ancak 2123 hanede 8.017 nüfusu doğu illerine sevk ve iskân edilmiş; fakat bunların iskânında olumlu hareket edilmediği için bunlar, hemen tamamı yerlerini terk etmiştir³⁵.

Muhacir yerleştirme işinde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde istenilen başarı elde edilememiştir. C.H.P. iktidarlarının iç güvenliği sağlamak ve arzulanan *türdeşleştirmeyi* gerçekleştirmek amacı ile büyük harcamalar neticesinde yerleştirdiği göçmenler yerlerini terk ederek başka yerlere göçmüştür³⁶. Falih Rıfkı bu durumu; "...Biz göçmeni, bir yeni istihsal unsuru telakki ediyoruz. Onu yerleştirmek, en iyi randımanı vereceği iklimi ve toprağı tesbit etmek, geldiği yıl doyurmak ve barındırmak, ertesi yıl tarlasını sürdürmek ve evini vermek lazımdır. Konsoloshane kapılarında bir vizeden gayri hiçbir şey istemediğini iddia eden göçmenin, bir defa Türkiye'ye geldikten ve yukarıda saydığımız şeylerin hepsini kendisine temin edildikten sonra dahi, memnun olmadığını sık sık görüp işitmekteyiz" sözleri ile değerlendirmiştir³⁷.

Bu iskân şeklinin başarısızlığa uğramasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Yeni bir ülkeye gelen göçmenler geldiği yerin ikliminin, toprağının, iktisadi ve sosyal şartlarının tamamen yabancıdır. Yerleştirildiği toprağın özelliğini bilmeden geldiği yerin metotları ile gelişi güzel tarım yapmaya çalıştığından çoğu kez tohumunu bile alamamıştır. Bunun önünün alınabilmesi ancak, muhacire verilen toprağın özelliğinin bilinmesi, yetiştirilecek ürünün ve uygulanacak metotların bilinmesi ile mümkün olabilecekti. Ayrıca uyum sürecinin sağlıklı bir şekilde tamamlanabilmesi için göçmenlere birkaç yıl boyunca rehberlik yapılması gerekmektedir. Bu yapılmayıp, ihtiyaçlarının karşılanmasında sadece maddi boyut ele alındığından başarısızlık kaçınılmaz olmuştur. Göçmenlerin özellikle kültür olarak tamamen yabancı oldukları ve fiziksel şartların olumsuzluğu ile dikkat çeken coğrafi alanlarda barınmaları çok daha zor olmuştur. Örneğin Diyarbakır'ın tam

³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1884-1938*, 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, 317.

³⁶ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu - Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumi Müfettişliklerden Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine)*, Mikro Yay., Konya 1998, s. 440.

³⁷ Falih Rıfkı Atay, "Bizim Göç Politikamız", *Ulus*, 5 Aralık 1928.

doğusunda Dicle nehrinin sol yamacında Bulgaristan muhacirler için kurulmuş olan köy kısa bir süre sonra tamamen boşalmıştır³⁸.

b. Dağınık Yerleştirme

Bir ülkede farklı özelliklere sahip unsurları benzer kılmanın değişik yolları vardır. Bunlardan biri de kişileri yaşadıkları yerde, bir arada oturmalarına izin vermeyip göç ettirmektir. Bu uygulama ile bireyler; dil, kültür, hatıra ve ideallerinden bir başka deyişle kendi benliğinden uzaklaştırılarak hakim yapıya benzetilir. Bu şekilde farklılıkların ortadan kalkması amaçlanır³⁹. Çünkü ülkeye egemen olan unsur kendisine ısıtamadığı ve kendisinin de ısınmadığı unsurlara karşı güvensizlik besler. Hakim olan inanç, yabancı unsurların sayısı ne kadar çok artarsa kendisine yönelik tehlikenin de o oranda büyük olacağıdır. Bunun için de yabancı unsurların sürekli olarak azaltılması arzu edilir. Bu unsurların ayrı köylerde, mahallelerde ve bölgelerde yaşamaları ülkede tam anlamı ile bir kaynaşma ve birleşmeye engel olarak algılanır. İstenilen kaynaşmayı sağlamak için bu unsurlardan oluşan köy, mahalle ve kasabalara kendi öz unsurunu yerleştirir veya bunları kendisinden kabul ettiği köy, kasaba ve şehirlere dağıtır. Bu unsurlarda arzulanan değişimi sağlamak için aralarına yerleştirilecek nüfus da dışarıdan zorunlu olarak gelen ırkdaş unsurlardan karşılanır⁴⁰.

Milli Mücadele sırasında Ankara hükümeti, İstanbul'dan gelecek göçmenlerle ilgili olarak Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur'un imzası ile bir talimatname yayınlamıştır. 8 Ekim 1922 tarihli bu talimatnamenin 5. maddesi; "gayri Türk mülteciler esasen bir köyde içtima bir halde sakin olsalar dahi bu sefer kabullerinde mutlaka münferit bir tarzda diğer köylere tevzi olunacak ve

³⁸ *İskân Tasarısı Hakkında Devlet Şurasının Mütalâası*, Ankara 1959, s. 59; Göçmenlere yönelik uygulanan iskân politikalarının niçin başarılı olmadığına yönelik olarak bkz. Selahaddin Demirhan, "İskân Meselelerimiz", *Köye Doğru*, sayı 56 (10.1942); Suphi Rıza Doğukan, "İskân Meselesi ve Ziraatımız", *Köye Doğru*, sayı 61 (01.1943).

³⁹ Reşat Şemsettin Sürer, "Milletler Nasıl Benzeştirilirler?", *Ulus*, 23 Temmuz 1943.

⁴⁰ Galip Pekel, "Muhaceret ve İskân II", *Siyasî İlimler Mecmuası*, sayı 94 (İkinci Kanun 1939), s. 10.

oralarda iskân edileceklerdir" diyerek İttihat ve Terakki Partisinin bu yöndeki politikalarının takipçisi olduğunu göstermiştir⁴¹.

Hükümet geçmişten gelen deneyim ile Türk olmayan unsurların bir arada ayrı köyler kurmuş olduklarını ve Türklüğe uyum sağlayamadıklarının bilincindeydi. *Yabancı lehçe* ile konuşanlar, birlikte olmanın etkisi ile Türk kültüründen ayrı kendi benliklerini muhafaza edebilmişlerdi. Bu *yabancı lehçelerin* varlığını sürdürdüğü yerler tespit edilerek Türk nüfus yoğunluğu içerisinde dağıtılması zorunlu bir politika olarak algılanmıştır⁴².

Çünkü ülke sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik unsurlar, Türk unsuruna karışmak için dışarıdan gelen unsurlar kadar istekli olmamıştır. Bunlar göçmenlerden farklı olarak sürülmenin ezikliğinden ziyade üzerinde yaşadıkları toprakların sahibi olarak kendilerini görmekte ve yoğun bir şekilde bir arada yaşamaktaydılar. Bu unsurlar arasında, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan Kürtler birçok ilde çoğunluğu oluşturmaktadır⁴³. Ülkede var olan etnik unsurlar içerisinde *türdeşleştirilmesi* en zor görünenler de bunlardı.

İşte Türk olmayan unsurlara, özellikle de doğudaki halka yönelik uygulanan *türdeş* kılma politikası hükümetin resmi ideolojisi haline gelmiştir⁴⁴. Bu amaçla çıkartılmış kanunun bir örneği 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu'dur⁴⁵. Kanunun uygulamaları, göçebe aşiretlerinin yerleşikleştirilmesine yönelik bir *politik-idari* çaba olarak değerlendirilse de Mesut Yeğen, kanun metninde yapılacak dikkatli bir inceleme ile aşiretlerin iskânının yasada hedeflenen gayelere göre önemsiz kaldığını savunur. Yeğen, yasa ile asıl amacın, Anadolu'nun demografik yapısının etnik düşüncelerle yeniden düzenlenmek olduğu, Türk olmayan unsurların toplu halde yaşadıkları

⁴¹ Mesut Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, X/29 (Ankara 1994), 389.

⁴² Çağaptay, a.g.m., s. 234.

⁴³ *İstatistik Yıllığı*, VII (1934-1935), Ankara 1934-35, 160-161.

⁴⁴ Kürtlerin bir arada yaşadıkları yerlerden alınarak serpiştirme sureti ile yerleştirmelerine örnek olarak bkz. *BCA*. 030. 18. 01.02. 41. 81. 11/5 Kasım 1933; *BCA*. 030. 18. 01. 02. 40. 77. 20/5 Şubat 1933.

⁴⁵ 2510 Sayılı İskân Kanununun maddeleri için bkz. *Düster*, 3. Tertip, XV, Ankara 1955, 460-473.

yerden alınarak batı vilayetlerine Türk kültürünün yoğun olduğu yerlerde iskânlarının hedeflendiği görüşünü dile getirir. Ayrıca boşaltılacak bu alanlara Türk unsuru iskân edilerek *türdeşleştirilme* sağlanacaktır. Amaç Türk olmayan unsurlara Türk kültürünü benimsetmek, Türkleşmeyi sağlamaktır⁴⁶.

1934 yılında kabul edilen 2510 sayılı yasa ile dağınık yerleştirme daha planlı ve programlı bir şekilde yapılmaya başlansa da göç ettirilerek dağınık bir şekilde yerleştirilenler arasında birçok sorun ortaya çıkmıştır. Özellikle ailelerin parçalanmasından dolayı ekonomik açıdan insanlar çok zor durumda kalmıştır.

c. Ekonomik Amaçlı İskân

Bir ülkenin iskân politikasını yönlendiren etkenlerden biri de ekonomik durumudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk zamanlarından başlayarak karşı karşıya kaldığı sorunlardan bir tanesi de nüfus dağılımındaki dengesizlikten kaynaklanan ekonomik zorluklardır. Coğrafi şartların da etkisi ile bir bölgede nüfus yığılması yaşanırken başka bir yerde nüfus sıkıntısı yaşanmıştır.

Cumhuriyet döneminde bir planlama ile bu yöndeki sorunlara çözüm aranılmıştır. 800 bin kilometre karelik alan üzerinde 21.315 köyü yeniden kurmak ve buralardaki nüfus yoğunluğunu üç katına çıkarmak için çalışmalara başlanmıştır⁴⁷. Bunu gerçekleştirmek amacı ile başvurulmuş iktisadi, sosyal ve sağlık alanlarındaki tedbirlerin yanında iç göç de bir çözüm yolu olarak kabul edilmiştir. Coğrafi ve tabiat şartları açısından daha fazla nüfus barındırmaya uygun bölgelerimize, kapasitesinin üstünde nüfus barındıran yerlerden nüfus aktarmak suretiyle yeni köyler kurma politikası benimsenmiştir⁴⁸.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kuzeyde Karadeniz sahilleri ve Batı Anadolu nüfus yoğunluğu açısından yüksek oranlara sahipken Doğu Anadolu düşük oranda bir nüfus yoğunluğuna sahipti. Savaşın devam ettiği süre içerisinde Ege bölgesi ve Doğu Anadolu bölgesi büyük miktarda nüfus kaybetmiştir. Savaş bittikten sonra özellikle Yunanistan ile yapılan mübadele

⁴⁶ Yeğen, a.g.m., s. 208.

⁴⁷ Kadri Kemal, "Cumhuriyetten Evvel ve Sonra Köylerimiz", *Ülkü*, II/10 (İkinci Teşrin 1933), 341; Şeref Nuri, "Göçmenlerin Yurdlanması", *Ulus*, 19 Temmuz 1935.

⁴⁸ Şevket Aziz, "Türk Topraklarının Adamı", *Ülkü*, IV/20 (Birinci Teşrin 1934), 82.

anlaşması ile Ege bölgesinin nüfus kaybı büyük oranda karşılanmıştır⁴⁹. Fakat Doğu Anadolu'nun yeniden geniş çaplı iskân görmeyip buradan göç edenlerin de büyük oranda geri dönememeleri ve hayatlarını kaybetmeleri yüzünden nüfus yoğunluğu savaş öncesindeki oranlara göre daha da azalmıştır⁵⁰.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelik ekonomik amaçlı iskân dışarıdan gelen göçmenlerin yerleştirilmesinin dışında iki şekilde daha ortaya çıkmıştır: Birincisi: Bölgenin kendi içerisinde toplulukların üretime elverişli olmayan alanlardan daha uygun yerlere aktarılması ve fert bazında diğer bölgelere yönelik nüfus hareketleridir. Topraklarının az ve verimsiz olmasından dolayı geçimlerini sağlamakta zorluk çeken halktan bir kısmı da bölgede tarıma elverişli alanlara yerleştirilmelerini istemişlerdir. Dersimdeki bazı aşiret reisleri bulundukları yerlerdeki arazilerin tarım ve imara elverişli olmaması yüzünden, Erzincan ve Elâzığ vilayetlerindeki boş arazilerde iskânlarının yapılmasını talep etmiştir. Hükümet 5 Ağustos 1341 tarih ve 2319 numaralı kararname ile bunu sağlamıştır⁵¹.

Bölge içi yaşanan bu göç olaylarının dışında bölgeden Türkiye'nin diğer kısımlarına da devlet eliyle ekonomik amaçlı göç yaptırılmıştır. Bu uygulamada aksaklıklar görülmüştür. 14 Mayıs 1945 tarihli Toprak Kanunu görüşmelerinde Sivas milletvekili H. Oruçoğlu bu amaçla yapılan göçün başarılı olmamasını ve yerleştirilenlerin yerlerini terk ederek gitmesini çiftçilikle uğraşmayanlara toprak verilmesi uygulamasına bağlamıştır⁵².

Bu dönemde ferdi olarak diğer bölgelere yapılan göçün özelliği ise; 1915 tarihinden sonra orta sınıf kentli aileler ilk önceleri Rum, Ermeni ve göçmenlere ait kızları evlerinde evlatlık olarak çalıştırırken 1930'lu yıllarda Doğudaki ayaklanmalarda ortada kalan Kürt kızları aynı amaçla evlere alınmaya başlanmıştır. 1940'lı yıllarda bu uygulama tam anlamı ile yaygınlaşmış, ekonomik açıdan zor durumda olan aileler kızlarını kente göndererek hem bir

⁴⁹ Mübadele için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

⁵⁰ İlhan Tekeli, "Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân sorunu", *Toplum ve Bilim*, sayı 50 (Yaz 1990), s. 62.

⁵¹ BCA. 030. 18. 01. 015. 49. 11/05 Ağustos 1925.

⁵² TBMM Tutanak Dergisi, devre VII, toplantı II, c. XVII, Ankara 1945, s. 77.

yükten kurtulmuş hem de gelir elde etme imkanı bulmuştur. 7-8 yaşlarındaki bu kızlar diğer bölgelere olan göçün dinamikleri olmuştur⁵³.

Karadeniz Bölgesi'nde topraksızlıktan çekilen sıkıntıdan dolayı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik göç olmuştur. Bu göç halkın kendi inisiyatifi ile şekillendiği gibi devletin iktisadi kaygıları ve nüfusta arzulan *türdeşleştirmeyi* sağlama adına yaptığı teşvikleri de etkili olmuştur. Üçüncü Umumi Müfettişlik bölgesinde 400.000 kayıp şahıstan, terk edilmiş ve dağınık olarak çok miktarda arazi bulunmaktaydı. Özellikle Erzincan ovası boştu. Karadeniz Bölgesi'nde Çoruh, Trabzon ve kazalarındaki halk topraklarının yetersizliğinden dolayı sıkıntı içindeydi. Halk hem devlet eli ile hem de kendiliğinden gelerek kayıp şahıslardan kalan topraklar üzerinde ev yapmak veya yapılı yerleri işgal etmek, boş toprakları ekip biçmek suretiyle yerleşmeye başlamıştır⁵⁴.

d. Zorunlu İskân

İnsanların doğup, büyüdüğü ve üzerinde yaşadığı toprakları kendi istekleri ile bırakıp gitmeleri pek kolay değildir. Atalarının üzerinde yaşadığı yerleri terk ederek geçici veya sürekli göç etmelerinde değişik faktörler rol oynar. Bu faktörlerin etkisi toplu halde yapılan göç hareketlerinde kendisini çok daha belirgin bir şekilde hissettirir. Bu göçlerde insanların iradeleri dışında, iktidarların değişik amaçlar doğrultusunda yaptırdığı yer değiştirmeler önemli bir paya sahiptir.

Yeni kurulan ulus devletin oluşturmak istediği yapılanmaya karşı en büyük muhalefet Doğu Anadolu bölgesinde ayaklanmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Hükümet, bu karşı koyma hareketini etkisiz kılmada zorunlu iskânı bir çözüm olarak kabul etmiştir. Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen'in bölgenin genel durumu ve ihtiyaçlarını gösteren notlarında, Doğu'da var olan *Kürtlük meselesinin* etkisizleştirilmesi ve engellenmesi için bu uygulamayı

⁵³ Ferhunde Özbay - Banu Yücel, *Nüfus ve Kalkınma Göç Eğitim Demokrasi Yaşam Kalitesi*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara 2001, s. 9.

⁵⁴ Bu yöndeki uygulamalar için bkz. BCA. 030. 18. 01. 33. 17/2 Ocak 1932; BCA. 490. 01. 648. 151/2 Aralık 1934; BCA. 0 30. 13. 01. 40. 77. 9/5 Kasım 1933; BCA. 0 30. 18. 01. 02. 56. 56. 20/28 Haziran 1935; *Doğu Cumhuriyetin '15' Yılında*, Üçüncü Umumi Müfettişlik Neşriyatından, sayı 1, 1938, s. 37.

savunmuştur. Özmen, bölge halkından lider konumunda olanların, zararlı propaganda yapanlarla ilişki içinde olduklarından şüphe edilenlerin, köyleri tahrip edilmesinden dolayı çevreye dağıtılanların, herhangi bir nedenle yönetimle sorun yaşayanların ve isyana katılıp adli cezasını çekenlerin ceza mahiyetinde değil de yaşadıkları yerlerle ilgisini kesmek amacı ile batı bölgelerindeki illere nakledilmelerinin gerekliliğini savunmuştur⁵⁵. Demokratik ve çok partili bir ortamda yapılması mümkün olmayan bu uygulamalar, isyanı bastırmak amacıyla elde edilen olağanüstü yetkiler sayesinde tek partili Mecliste mümkün olabilmıştır.

Zorunlu iskân, uzun süre başvurulmuş bir uygulama olmuştur. Amaç; asayişin sağlanması, iktisadi kalkınmayı başarmak ve farklı etnik grupları Türk milli kimliğini özümsemiş gruplar arasında dağıtmak sureti ile eritmektir. Bu uygulamalar zorunlu iskânâ tâbi tutulanların dünyasında çok derin yaralar bırakmıştır. Şeyh Sait'in torunu Abdülmukit Septioğlu, Şeyh Sait isyanından dolayı batı illerinde zorunlu iskânâ tâbi tutulan ailesinin iç dünyalarında uyandırdığı duyguyu annesinin dilinden şu şekilde dile getirmektedir: “*Rahmetli annem sürekli olarak bugünden bahsediyordu. O kadar acı günler geçirdi ki babam idam edildi; kardeşlerimin hepsi firar ettiler; amcalarım öldürüldü; malımıza mülkümüze el konuldu; fakat bunların hiç biri o gün gibi acı gelmedi bana. O gün bizi Vize'ye götürdüklerinde her birimizi bir yere verdiler: bizi birbirimizden ayırdılar. O zamanki acı ve ızdırabı hiç unutmam*”⁵⁶.

Bu uygulamanın ilk başlarda sonuç verdiği sanılmışsa da⁵⁷ sonradan yerleri değiştirilenlerde psikolojik ve ekonomik açıdan yaptığı tahribat ve iktisadi açıdan devlete getirdiği yük nedeni ile sonuç getiren bir uygulama olmadığı görülmüştür. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın ülkeye yerleştirilen muhacirlerin durumları hakkında söyledikleri bu uygulamanın zararlarını daha iyi bir şekilde ortaya koymaktadır;

⁵⁵ BCA. 030. 10. 70. 461. 1/24 Ağustos 1937.

⁵⁶ Ferzende Kaya, *Mezopotamya Sürgünü Abdülmelik Fırat'ın Yaşam Öyküsü*, Anka Yay., İstanbul 2003, s. 58.

⁵⁷ “Dersim 1937-1938 Yarı Yüz Yıl Sonra”, *Nokta*, 28 Haziran 1987, s. 309.

"... Bir ağaç köklü olarak bir taraftan diğer tarafa nakledildiği vakit güç tutuyor. Hatta bir kaç sene sonrası soluyor. Nerede kaldı ki insanlar atadan babaya yerleştiği evden, işlediği tarladan bir kanunla veyahut haricî bir taziyikle ayrılırsa kökünden ayrılmış gibi oluyor. ...Ecdadın yurdundan malik olduğu tarladan bir kanunla, bir emirle, bir darbe ile atılan adamda kuvve-i maneviye tabiatı ile sarsılır. Mala karşı rağbeti ve cana karşı kıymeti azalır..."⁵⁸

Zorunlu iskân ile yaşadıkları yerden uzaklaştırılan insanlar iktisadi açıdan çok zor durumda kalmıştır. İzmir Valisi'nin Dâhiliye Vekâleti'ne yazdığı yazıda İzmir'de ikamete tâbi tutulan doğunun değişik illerindeki muhacirlerden yaklaşık 10 kişinin 10/11 Temmuz 1927 tarihinde firar ettiklerini, yapılan takip ve alınan tedbirler sonucunda bunların Kemalpaşa kazasında bir dere yatağı içinde yakalandıkları bildirilmiştir. Yakalananların hepsinin içerisinde bulundukları sefaletten şikâyet ettiğini ve üzerlerinde "beş para" bulunmadığı belirtilmiştir.⁵⁹

Türkiye'de tek partili siyasi rejimden çok partili demokratik rejime geçilmesi ile birlikte ülkeye hakim olan hürriyet ortamı ve iktidarın tek alternatif olmaktan çıkmasının da etkisi ile 18 Haziran 1947 tarih ve 5098 sayılı kanunla zorunlu iskâna tâbi tutulanların oturma zorunluluğu kaldırılmıştır.⁶⁰

e. Yasak Bölgeler Oluşturma

"Askeri Yasak ve boşaltılmış bölgeler uygulaması" daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde iskâna yönelik uygulanan yöntemlerdendi. Bu yöntemin uygulanmasında sadece iskân işlerini yürütmekle görevli Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti değil, aynı zamanda Dâhiliye Vekillliği, Genelkurmay Başkanlığı ve İcra Vekilleri Heyeti de etkili olmuştur.

Bu dönemde, ortaya çıkan ayaklanmaları bastırmak ve isyancıların güçlerini kırmak amacı ile bazı alanların yerleşime kapatılması ve bir yerde

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, devre IV, içtima IV, c. XXV, Ankara, s. 17.

⁵⁹ BCA, 272. 12. 53. 131. 31/19 Temmuz 1927.

⁶⁰ İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavetine Dair Kanun, Resmi Gazete ile ilanı 24 Haziran 1947, sayı 6640, s. 12542-12544.

yaşayan insanların başka yerlere gönderilmesi hükümet tarafından uygun görülmüştür. Bunun için 1937- 1938 yıllarında İcra Vekilleri Heyetince kabul edilen kararnamelerle gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Sason-Mutki hudut mntıkasında oluşturulacak olan yasak bölge'nin sınırları ve kapsamı hakkında yapılan yazışmalar uygulama hakkında bize bilgi vermektedir. Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen konu ile ilgili yazısında: Yasak bölgedeki askeri hareketin devam ettiği, yasak bölgenin ortasında olup arazinin elverişsizliği ve ulaşımın zor olması gibi nedenler yüzünden hükümet otoritesinin yerleştirilmesinde sorun yaşanan köylerin tahrip edileceği belirtilmiştir. Yasak Bölgede bulunan halkın tahmini oranı 3.500 kişi kadardır. Yakalanan veya kendi isteği ile teslim olan yaklaşık 2.000 kişi Silvan, Garzan, Beşiri ve kısmen de Sason, Kulp kazalarına geçici olarak yerleştirilmiştir. Halkın önemli bir kısmı da yapılan askeri hareketten dolayı kendi isteği ile yasak bölgenin dışına çıkarak tanıdıklarının yanına yerleşmiştir. Az da olsa karşı koyanlardan bir kısmı da öldürülmüştür. Yasak bölgede çok az kişi kalıp karşı koymaya devam etmiştir. Çevreye yerleştirilen yaklaşık 2.000 kişi, yeterli yardım alamadığı gibi, üretici bir duruma gelmelerini sağlamak için gerekli çalışmalar yapılamadığından zor durumda kalmıştır. Bunlar, içerisinde bulunduğu şartların zorluğu ve bir yerde iskân görmemelerinden dolayı şikâyet başlamış ve geçimlerini sağlamak için çevre köylerden yiyecek ve hayvan hırsızlıklarına başlamışlardır. Bu işi bazen silahlı olarak yaptıkları gibi yasak bölgeye gruplar halinde gidip gelmelerde başlamış ve orada askeri birliklere karşı mücadeleye devam eden asi gruplara yardımlar da görülmeye başlanmıştır. Bu durumun oradaki askeri kuvvetlerin hareketini zorlaştırdığı vurgulanmıştır⁶¹.

Abidin Özmen, bu kesimin durumu ile ilgili olarak Emniyet Müdürü ile Siirt Valisinden inceleme yapmasını istemiştir. Yapılan inceleme sonucunda; bu halkın yasak bölgenin sınırlarının daraltılıp yerleştirmelerinin sağlanabilmesinin ancak askeri hareketin bitmesi ve buradaki idari teşkilatın kurulması ile mümkün olabileceği belirtilmiştir. Fakat bunun için de zamana ihtiyaç vardır. Ayrıca bunların Umumi Müfettişlik sınırları içerisinde başka bir yerde kesin bir şekilde yerleştirilmesine İskân Kanunu izin vermemektedir. Bunların bir an önce üretici duruma getirilip, verdikleri zararın önüne geçilebilmesi ancak

⁶¹ BCA. 030. 18. 01. 02. 68. 79. 19/06 Ekim 1936.

Anadolu içlerindeki yayla mıntıkalarda yerleştirilmeleri ile mümkün olabileceği belirtilmiştir. Nakil kararının şahısların isimleri üzerinden değil Sason yasak bölgesi ile Kalaşefaf bölgesi halkını içine alacak şekilde belirlenmesi istenilmiştir⁶².

İçişleri Bakanlığının bu konu ile ilgili olarak 22 Ağustos 1936 tarih ve 3438 sayılı yazısında: Sason ve Asiküsküt bölgelerinde gerçekleştirilen, askeri hareket sonucunda bu alanlardan çıkarılarak geçici olarak Beşiri, Silvan ve Garzan kazalarına yerleştirilen çevre halkının Garbi Anadolu ve Trakya'da iskân edilmesinin gerekliliği vurgulamıştır. Çünkü bunlar yaşadıkları bölgelere yakın yerlerde durdukça her fırsatta evlerine geri dönüp yasak yerlerdeki köylerine yerleşmeye çalışacaklardır. Bu halkın Garbi Anadolu ve Trakya'da iskân edilmeleri hem bu yöndeki beklentilerini kırarak hem de sürekli olarak buralarda güvenlik amaçlı asker bulundurup, ayaklanmalar karşısında cezalandırma hareketinin tekrarlanmasına engel olacaktır.

İçişleri Bakanlığı'nın bu isteği Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekillliği tarafından bu kişilerin batı illerine naklinin idari olarak mümkün olamaması yüzünden uygun görülmemiştir. Bunun ancak bu bölgenin Vekiller Heyeti tarafından yasak bölge olarak belirlenmesi ile mümkün olabileceği belirtilmiştir⁶³. Bu amaçla İçişleri Bakanlığı, bu bölgenin yasak askeri bölge ilan edilmesi için Genel Kurmay Başkanlığı'na yazı yazmıştır⁶⁴. Genel Kurmay Başkanlığının 15 Eylül 1936 tarih ve 16805 sayılı cevap yazısında: İçişleri Bakanlığı tarafından öngörülen yerleri uygun görmüştür. Fakat Malafan Şimal bölgesindeki ormanlık saha içinde kalan köylerdeki halkın da bu sınırlara dahil edilmesi istenilmiştir. Çünkü son askeri harekette bu bölge de taranmış ve buradaki halk değişik yerlere ve Beşiri'ye gönderilmiştir. Buralarda yaşayan halkın, yaşadıkları yerlerin hükümetin ilan edeceği Yasak Bölge sınırları içerisinde olmadığını görünce geri dönmek isteyebileceklerdir. Ayrıca boşalacak olan bu köylere batıdan muhacir getirtilerek yerleştirilmesi istenilmiştir. Bu şekilde yasak bölge çevresi *Türk köyleri* ile kuşatılacaktır. Bu

⁶² A.g.b., s. 3.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ A.g.b., s. 2.

şekilde herhangi bir suç işlendikten sonra kaçan suçluların yasak bölgedeki dağlara sığınmalarının önüne geçilebilecektir⁶⁵.

Yasak bölge uygulanması ilerleyen tarihlerde bölge milletvekilleri tarafından meclis gündemine getirilerek bu yöndeki uygulamalara son verilmesi istenilmiştir⁶⁶. 5098 Sayılı Kanunun yayınlanmasından sonra bu vatandaşlardan eski yerlerine dönmek isteyen 3.033 hanede 16.388 nüfus geçici 2. maddenin 6. bendi hükmüne uygun olarak gidecekleri yerlere kadar hükümetçe parasız gönderilmişlerdir. Eski yerlerine dönen bu vatandaşlardan 1.185 hanede 5.931 kişi yasak bölge halkından ve 1.848 hanede 10.457 kişi da serbest bölge halkındandır⁶⁷.

f. Göçebe ve Gezgin Toplulukların İskânı

Osmanlı Devleti'nden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nde de yarı bağımsız bir yapı içerisinde varlıklarını devam ettiren göçebe toplulukların yerleşik bir düzene kavuşturma çalışmaları iskân politikalarının tespitinde etkili olmuştur. Göçebelerin iskânında sürekli olarak iktisadi, askeri ve iç güvenlik kaygıları belirleyici bir rol oynamıştır. Bu topluluklar yerleşik bir yapıya bağlı olmadıklarından vergi ve asker alımlarında bunlardan yararlanılamıyor, merkezi iktidarın iradesinden ziyade baştaki aşiret liderine bağlı olarak, dış etkenlerden kendilerini muhafaza eden kapalı bir yapı içerisinde yaşamlarını sürdürmekteydiler.

⁶⁵ Aynı belgenin 68/27 ek kısmında ve BCA. 030. 18. 01. 02. 68. 79. 20/06 Ekim 1936 tarihli belgede bu alanları yasak bölge ilan eden Kararnameyi de bulmak mümkündür. Başka yasak bölge uygulamaları için Tunceli'deki tedip hareketi sırasında 4'ncü Genel Müfettişlik 21 Temmuz'da hazırladığı raporla bu manevralar sonunda 5-7 bin kişinin batıya naklinin, haydutluğa fiilen ve fıkren katılmış olanların hapis ve tutuklanmalarının, bir kısım isyan bölgesinin de yasak bölge olarak ilan edilmesinin uygun olacağını bildirir. Bkz. Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938)*, Ankara 1972, s. 437; 2510 Sayılı Kanundaki yetkilere dayanarak, Doğu ve Güneydoğu'da olduğu gibi Tunceli çevresinde de Mazgirt ve Pertek ilçeleri dışındaki ilçelerde Bakanlar Kurulu'nca 20 Mayıs 1937 ve 6 Ağustos 1938 günlerinde onaylanan 2/6662 ve 2/9409 sayılı kararnamelerde yazılı sınırlar içindeki yerler yasak bölge olarak tespit olunmuş ve burada oturanlar başka yere nakledilmiştir. Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem VIII, toplantı I, c. VI, s. 407.

⁶⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre VII, içtima I, c. X, Ankara 1944, s. 204-210.

⁶⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem VIII, toplantı II, c. XI, Ankara 1948, s. 47.

Cumhuriyet döneminde de birçok Türk, Kürt ve Arap oymakları bulunmaktaydı. Kendilerine has bir yaşama biçimi ile bey, ağa ve şeyh gibi önderlerine bağlı bir şekilde hayatlarını devam ettiren ve sayılarının üç-dört yüz bin olduğu tahmin edilen topluluklar bulunmaktaydı⁶⁸. İskân amaçlı olarak özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlere yönelik araştırmalar yapılmış, yeni kanuni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerin en kapsamlısı 1934 yılında kabul edilen 2510 Sayılı İskân Kanunu'dur.

Göçebe toplulukların yerleşik bir iskâna kavuşturulmasında amaç; merkezi otoriteyi hakim kılma, asayişin sağlama ve kapalı bir yapı içerisinde dışarıdan gelen etkilere karşı kendisini koruyan düzeni dağıtarak buralara yönelik *türdeşleştirme* ve kaynaşmayı sağlamaktır. Bu topluluklar göçebelikten veya dağlık alanlardan ovalara indirildiğinde farklı unsurlarla karışıp yeni bir yaşama geçilmesine çalışılmıştır. Böylece bu unsurların yaşam şekilleri değişecek, hayvancılıktan çok tarımı benimseyeceklerdi. Bu şekilde bu toplulukların iç yapılanması zayıflatılarak, çözülme ve diğer unsurlarla kaynaşmasının sağlanması amaçlanmıştır⁶⁹.

3. Karşılaşılan Zorluklar ve Bunları Aşma Yöntemleri

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelik iskân politikalarının başarıya ulaşabilmesi için gerekli olan ortamın hazırlanması ve bu politikaların gerçekleştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bölge bazında birçok alanda yapılan düzenlemeler ve iskânla arzulanan amaç açısından bir etkileşim söz konusudur. İdari açıdan bölgeye yönelik benimsenen özel bir yönetim, ortaya çıkan direnci kırmak için oluşturulan olağanüstü yetkilere sahip yargı kurumları ve toplumu oluşturan bireylerde istenen değişimi sağlamak için eğitim amaçlı kurumlardan yararlanarak bölge üzerinde belirlenen politikalar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İskân politikaları açısından bu etkileşimi ve ortaya çıkan zorlukları aşmada başvurulan uygulamaları ortaya koymak önemlidir.

⁶⁸ Pekel, a.g.m., s. 13.

⁶⁹ Milletler Cemiyeti Belgelerinde Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı, Med Yay., İstanbul 1991, s. 144.

a. İstiklal Mahkemeleri

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bölgede huzursuzluklar eksik olmamıştır. Hükümetin ortaya çıkan olumsuzlukların önünü almak için yaptığı Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri⁷⁰ gibi düzenlemeler ülkede otoriter bir yönetimin benimseneceğini göstermiştir. Ülkede değişim rüzgârına karşı ortaya çıkan karşı koyma hareketlerini, hükümet olağanüstü tedbirlerle bastırma yolunu seçmiştir. Bu yapılırken aynı zamanda toplumu yeni ideoloji doğrultusunda şekillendirme metodu da benimsenmiştir. Ergün Aybars, dünyadaki hiçbir köklü değişimin demokrasinin kuralları içinde gerçekleşmeyeceğini, inkılâbın ancak kendi yöntemleri ile başarıya ulaşabileceğini belirtmektedir. Bu anlayışın bir gereği olarak da Türk inkılâbının başarılması için sert inkılâp yöntemlerine başvurulmasının sosyal bir zorunluluk olduğunu dile getirmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan yeniliklerin yerleşmesi ve karşı koyma hareketlerinin ortadan kaldırılması için baskıya dayanan bir politika izlenerek her türlü muhalefeti ortadan kaldıracak bir ortam hazırlanmıştır⁷¹.

1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu ile başlayan yeni dönemde tüm ülkede her türlü muhalefet yasaklanmıştır. Otoriter tek parti rejiminde karar kılınarak, askeri yanı ağır basan uygulamalara öncelik verilmiştir. Fakat devletin muhalefet olgusuna karşı bu yönlü tedbirleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde tam anlamı ile bir denetimin kurulmasını sağlayamamıştır. Bu bölgede Kürt silahlı güçleriyle güvenlik kuvvetleri arasında Atatürk'ün ölümüne kadar devam eden bir tür bölgesel iç savaş durumu devam etmiştir⁷².

Şeyh Sait ayaklanması bastırıldıktan sonra merkezi Diyarbakır olmak üzere bir Genel Müfettişlik kurulmuştur. Ayrıca Şark bölgesinde ihtiyaç sahiplerine verilecek arazi ile ilgili düzenlemeyi yapan 1505 sayılı kanunla da hükümete var olan feodal yapıyı dağıtmak amacı ile de yetki tanınmıştır⁷³. İstimlak edilecek arazi Türk veya Türk kültürüne bağlı göçmenlere verilecekti.

⁷⁰ Mecliste yapılan tartışmalardan 22 olumsuz oya karşılık 122 oyla bu kanun 4 Mart 1925 tarih ve 578 numara ile kabul edilmiştir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre II, içtima II, c. XV, 1976, s. 160-166; *Düstur*, 3. Tertip, VI, Ankara 1953, 88-89.

⁷¹ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, I-II (1920-1927), İleri Kitabevi, İzmir 1988, s. 275.

⁷² Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, İz Yay., İstanbul 1995, s. 67.

⁷³ Bkz. *Düstur*, 3. Tertip, X, Ankara 1953, 880.

1515 sayılı kanunla bölgedeki yapıyı kırmaya yönelik daha geniş kapsamlı bir uygulamaya karar verilmiştir⁷⁴.

"Doğu illerinde feyizli bir devrin başlaması için halkı ezen, kanunları çiğneyen mütegalibelerle"⁷⁵ İstiklal Mahkemeleri'nin ilgilendiği bildirilmiştir. Genelde Doğu ve Güneydoğu bölgelerine yönelik uygulanan zorunlu iskân ile bu bölgede muhacirlerin yerleştirilmesi işinde İstiklal Mahkemelerinin yaptığı çalışmaların yararlı yönleri görülmüştür. Daha sonradan İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn kanunlarına son verilmişse de bölgeye yönelik idari düzenlemeler sürekli olarak devam etmiştir. Tunceli bölgesinin bir sivil- askeri idarecinin yönetimi altında idare edilmesi gibi yöreye yönelik özel düzenlemelerle iskân uygulamalarına kolaylık sağlanmıştır⁷⁶.

b. Umûmî Müfettişlikler

Umûmî Müfettişliklerin hazırlanma aşaması, kurulduğu tarihten çok öncesine dayansa da hükümetin gündemine girmesi Doğuda ortaya çıkan Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra olmuştur⁷⁷. Hükümet burada var olan direnci kırmak, ekonomik açıdan gelişimi sağlamak ve bölgeyi yeni rejimin esasları doğrultusunda şekillendirmek amacı ile idari anlamda yeni arayışlara girmiştir. Abidin Özmen⁷⁸ Umûmî Müfettişliklerin kurulma nedenlerini sayarken, bölgenin merkeze olan uzaklığı ve ulaşım açısından sahip olduğu olumsuzluklar yüzünden diğer bölgelerle gerekli olan bütünlüğü sağlayamadığını vurgular. Ayrıca hükümet, bölgede idari, iktisadi ve sosyal açıdan işlerin yürütülmesinde

⁷⁴ Aybars, a.g.e., s. 289.

⁷⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Ocak 1926.

⁷⁶ Bölgede şartların zorlamasıyla da devletin kolluk kuvvetleri yüzünü daha çok ortaya çıkaran uygulamalar çözüm getirdiği sanılmışsa da daha sonraki dönemlerde bunun arzulanan sonuçları getirmediği görülmüştür. Maliye Müfettişi Burhan Ulutan'ın hazırlayıp "*Gizli ve zata mahsus*" ibaresiyle sunduğu bilgiler bu açıdan önemlidir. Bkz. Burhanettin Ulutan, *Türkiye Bataktan Kurtarılacak ve Kalkındırılacaktır*, Sade Ofset Matbaası, İstanbul 1994, s.103-111.

⁷⁷ Koca, a.g.e., s. 162.

⁷⁸ Hilmi Ergeneli'nin yerine 11 Haziran 1935 tarihinde Birinci Umûmî Müfettişliğe atanmıştır. Abidin Özmen Aydın milletvekilliğinden istifa ederek başladığı bu görevi 18 Haziran 1943 tarihine kadar sekiz yıl boyunca sürdürmüştür. Daha sonra 26 Temmuz 1943 tarihinde İkinci Umûmî Müfettişlik görevine atanması yapılmıştır. 1948 yılı başlarına kadar bu görevi sürdürecektir. Bkz. Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler*, İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 84.

çeşitli sıkıntılarla karşı karşıyadır. Özmen, bu vilâyetlerde sorunları yerinde çözüme kavuşturacak, güvenlik ve asayiş sağlayarak üretimi yeniden artıracak bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmasından dolayı bu vilâyetlerde bir Umûmî Müfettişlik kurulmasına karar verildiğini dile getirmektedir⁷⁹. Bu müfettişlik, Doğu illerindeki sorunları bir bütün olarak ele alacak, sınır veya sınıra yakın yerlerde bulunan uzak illerimizde *millî kültürü* yayacaktı. Ayrıca bölgede yol gibi iktisadi gelişmeye ve vatan parçalarının birbirine yaklaşmasına hizmet edecek tedbirleri alarak Halkçılık prensibinin gereklerini gerçekleştirecekti⁸⁰. Umûmî Müfettişlik yapılanması ile bir taraftan vilâyetlerin imarı ile uğraşılırken aynı zamanda da rejime yönelik direnci kıracak ve iskân faaliyetlerini çift taraflı planlayıp Türk kültüründen uzak kalmış unsurların Türk unsuru ile kaynaşmasını sağlayacak çalışmalar yapacaktır. Bu şekilde her açıdan arzulanan ulusal birliktelik sağlanacaktır.

Bu amaçla "*Umûmî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun*" 12 Şubat 1927'de TBMM'ne gönderilmiş ve kabul edilmiştir⁸¹. 27 Kasım 1927 tarihli ve 5858 sayılı kanunla Elâzığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerini içine alacak şekilde kurulmuş ve başına İbrahim Tali (Öngören) Bey getirilmiştir. Bu Umûmî müfettişlik 25 Kanun-u evvel 1927 tarih ve 5977 numaralı bir kararname ile ismi *Birinci Umûmî Müfettişlik* olarak değiştirilmiştir⁸². Birinci Umûmî Müfettişlik Kanunu'nun 3. ve 1. maddesi ile bölgedeki ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık ve bayındırlık ile ilgili ihtiyaçları gidereceği ve halkın iskân edilmesi ile ekonomik durumunun yükseltilmesi, köylü ve çiftçilerin toprak sahibi yapılması için gerekli çalışmaları yapacağı belirtilmiştir⁸³.

Genel Müfettişlik kurma yetkisini hükümete veren kanun gereğince 19 Şubat 1934'te İkinci Genel Müfettişlik kuruldu. Bu tarihte 2-150 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kurulan bu Genel Müfettişlik, Çanakkale, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli illerini içine alıyordu. Bu kanunla köy ve köycülük işleriyle uğraşmak üzere bir de "*Köycülük*" bürosu kurulmuştur. İzmir İlbaşlığından köy

⁷⁹ Abidin Özmen, "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", *İdare Dergisi*, 1947, s. 238.

⁸⁰ Esat Tekeli, "Genel Müfettişlik Yetkileri", *Ulus*, 13 Mart 1945.

⁸¹ TBMM *Zabut Ceridesi*, devre II, içtima IV, c. XXXIII, Tarihsiz, s. 682-684.

⁸² *Düstur*, 3. Tertip, IX, 1948, 21.

⁸³ Bkz. *Düstur*, 3. Tertip, VIII, 1946, 1005.

büroları kurulmak suretiyle köylerin kalkınması yolunda yapılmış olan işlerden olumlu sonuç alınmıştır. Toprak, iklim ve coğrafik özellikleri açısından İzmir'le aynı olan Trakya'da da bu teşkilâtın kurulması uygun görülmüş ve Genel Müfettişlik kadrosunda bu işlerle uğraşacak bir teşkilâtın gerekliliği özellikle vurgulanmıştır⁸⁴.

İdare teşkilâtında Üçüncü Umûmî müfettişlik kurulmasını bildirmiş ve Bitlis, Artvin, Hakkari vilâyetlerinin yeniden meydana getirilmesi ve ayrıca Çapakçur mıntıkasında ve Dersimde birer vilâyet teşkili kararlaştırılmıştır. Munzur vilâyeti adını alacak olan Dersim mıntıkasında yol, karakol ve okul gibi kültür, güvenlik ve bayındırlık tedbirleriyle ıslahat düşünülmüştür⁸⁵. Üçüncü Genel Müfettişlik 6 Eylül 1935 tarihli ve 2-3199 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmuştur. Bu Genel Müfettişlik, Erzincan, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Trabzon ve Rize illerini kapsıyordu. Ağrı ili de Birinci Genel Müfettişlik'ten alınarak İkinci Genel Müfettişlik bünyesi içine sokulmuştur⁸⁶.

Hükümet aynı şekilde Dersim'in de ıslahı için iktisadi ve sosyal gelişmesinin gerekli olduğunu düşünerek bölgede ayrı bir Umûmî Müfettişlik kurulmasına karar vermiştir. Bu amaçla Dördüncü Umûmî Müfettişlik Bakanlar Kurulu kararı ile Orta Anadolu'nun doğu kısımlarında ve bilhassa şark halkının yoğun bulunduğu Dersim çevresinde idare ve asayiş işlerini esaslı bir şekilde düzenlemek ve hükümet kontrolünü sağlamak amacı ile kurulmasına karar verilmiştir⁸⁷.

Kabul edilen Tunceli Kanunu ile de Tunceli vilâyeti kurulmuştur. Tunceli vilâyetine ordu ile bağı devam edecek olan bir korkomutan atanacaktır. Bu komutan rütbesinin yetkilerine sahip olmak şartıyla vali ve kumandan olarak bu göreve tayin edilecektir. Bu görevli, vilâyet ile ilgili tüm işlerde ve vilâyet memurları hakkında vekillerin kanunen sahip oldukları bütün yetkilere sahip olacaktır. Ayrıca emniyet ve asayiş noktasından ihtiyaç halinde, vilâyet

⁸⁴ "Kamutay diğer bir takım meselelerle beraber Tunceli vilâyetinin teşkili Kanununu da müzakere etti." *Ayın Tarihi*, no. 25 (İkinci Kanun 1936), s. 24.

⁸⁵ *Ayın Tarihi*, no. 23 (Teşrin 1935), s. 7.

⁸⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Koçak, *a.g.e.*, s. 155-158.

⁸⁷ *Düstur*, 3. Tertip, XVII, Ankara 1955, 151-152; Kanunun kabul edilme Tarihi 6 Kânun-u sani 1936, no. 2/3823, Resmi Gazete ile ilanı: 16 Kânun-u sani 1936, sayı 3207.

halkından olan fert ve aileleri vilâyet içinde bir yerden diğer yere nakletmeye ve bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını yasaklamaya, herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın ertelenmesi ve cezaların iptali ile de yetkili kılınmıştır. Vali ve kumandan tarafından idam hükümlerinin ertelenmesine gerek görülmediği takdirde infazı emir olunacaktır⁸⁸. Umumi Müfettişler asayiş, iskân ve diğer alanlarda bakanlıkların tek muhatabı olmuş, müdahale edemeyecekleri iş olmamıştır⁸⁹.

İskân çalışmaları, Umûmî Müfettişliklerin çalışma alanlarından bir bölümünü kapsarken, kurulma amacını sadece bu alanla sınırlayanlar da vardır. Bölgeye yönelik "*asimilasyon*" çabalarının bununla daha modern bir şekle sokularak başarılmaya çalışıldığı savunulmuştur⁹⁰.

c. Eğitim

Bölgede, yeni kurulan ulusal devletin ideolojisi doğrultusunda nüfus yapısı şekillendirilmeye çalışılırken eğitim ile de istenen insan modelinin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda bölge sınırları içinde bir iç iskân hareketi ile eğitimden de yararlanarak bu politikalar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bölgede yerleşimin çok dağınık bir yapı göstermesi Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak gündemde olan bir sorun olmuştur. Yerleşim birimlerinin özellikle de köylerin birbirinden çok uzak olması eğitim, sağlık ve iktisadi alanlarda bölgeye yapılacak yatırımların önünde bir engel teşkil etmiştir. Özellikle bu dağınıklık, her köye bir okul açmayı hemen hemen imkânsız hale getirmiştir. Bu durum eğitimin önünde bir engel olduğu gibi buradaki unsurlara, kabul edilen yeni kültürün aktarılmasını zorlaştırmıştır. Çünkü ulaşımda büyük zorluklar yaşanmıştır. İzlenen iç iskân siyaseti ile dağınık ve küçük köylerin birleştirilmesi amaçlanmıştır.

Şeyh Sait İsyanının bastırılmasından sonra basında, bundan sonra ikinci bir Şeyh Sait olayının yaşanmaması için bölgeye eğitim yolu ile gidilmesi gerektiği görüşü dile getirilmiştir. Hastalığın gerçek tedavisi ancak bu şekilde

⁸⁸ *Ayın Tarihi*, no. 25 (İkinci Kanun 1936), s. 24-25.

⁸⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 72.

⁹⁰ İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Yurt Kitap Yay., Ankara 1992, s. 54-55; M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yay., İstanbul 1997, s. 212.

mümkün olabilecektir. Şimdiye kadar bu bölgede ortaya çıkmış tüm ayaklanmalara karşı topa, baruta harcanan paranın yarısı ile burada eğitim ışığının yanması için harcanmış olsa idi bugün hiç değilse birkaç milyon Türk gencinin canını millet hesabına tasarruf edileceği vurgulanmıştır⁹¹. Mardin milletvekili Mahmud Bey, bölgedeki olumsuzlukların nedeni olan cehaletin ancak eğitim silahıyla ortadan kalkabileceğini, bu silahın ortadan kaldıramayacağı bir zihniyetin olamayacağını belirtir. "*Cehaletin hüküm*" sürdüğü bu yerlerde *zalimlerin hükümranlığının ve etkisinin* her şeyin üstünde olacağının bu durumunda ancak bölgeye yönelik özel bir maarif teşkilâtı ve buraların irfan ordusu ile dolması sonucunda çözüme kavuşturulabileceğini dile getirir. Bu örgütlenme için her türlü fedakarlığın yapılması gerektiği hatta gerekiyorsa batıdaki illerin maarif harcamalarından kısarak bu bölgeye aktarılmasını teklif etmiştir⁹².

Falih Rıfki "*...Anadolu'nun doğusundaki toprakların yolsuz, okulsuz, bakımsız kalmasından biz suçlu değiliz; fakat ilerlemesinin şerefi bizim olacaktır.*"⁹³ der. Ayrıca eğitmen görevini yapacak olan "*Köy Kılavuz*"ları sayesinde kapalı bir kutu görünümündeki toplumsal yapıya sızılabilceği vurgulanır: "*...Cumhuriyetin bir gözü, bir kulağı ve bir ağzı bulunmuş olacaktır, içine girilmeyen köy, yerinden oynamaz; bütün değişiklikleri, yeni şartları, kerpicinin içinden yıllar yılı seyreder, durur. Köyün katı görenek ve güvensizlik kabuğunu kırarak, onun barını içinde yer almamız lâzımdır.*"⁹⁴

20 Mart 1926 tarihinde Maarif Teşkilâtı Kanunu görüşülürken yapılan konuşmalara Kastamonu Milletvekili Halit Bey özellikle Vilâyeti Şarkiye illerindeki eğitim üzerinde durarak o da aynı kaygıları dile getirir. Doğunun içerisinde bulunduğu duruma eğitimsizliğe bağlayarak eğitim durumunun düzeltilmediği müddetçe oradaki isyanların devam edeceğini oradaki halkın ağanın, şeyhin yönlendirmesine açık olarak onların arkasından gideceğini belirtmiştir. Halit Bey, bu durumun düzeltilmesi için İsmet Paşanın

⁹¹ Yakup Kadri, "Maarif Cephesinde", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Mart 1925.

⁹² Mahmud, "Şimdi de Maarif Silahıyla", *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Mayıs 1925; Mahmud, "Türkiye'de Bir Kürtlük Meselesi Var mıdır?", *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Haziran 1925.

⁹³ Falih Rıfki Atay, "Doğuda", *Ulus*, 25 Ağustos 1935.

⁹⁴ Falih Rıfki Atay, "Ordu ve Köy", *Ulus*, 28 Sonkânun 1936.

demiryollarına verdiği önem kadar eğitim işine de önem vermesini ve her ikisini aynı anda yürütmesi gerektiğini savunmuştur⁹⁵.

Üçüncü Umûmî müfettişlik tarafından bölgesinde iskânla ilgili yaptığı incelemelerde, Eleşkirt köylerinden Ahıska muhacirlerinin yerleştirilmiş oldukları köylerde okul olmadığı için Kürtçe konuşan yerli halkın Ahıska Türk muhacir çocuklarına Kürtçe öğrettiklerini gördükleri vurgulanmıştır⁹⁶. Yeterli eğitim imkanlarının olmaması yüzünden değil oradaki Kürt çocuklarına Türkçe'yi öğretmek, buralarda arzulanan 'özdeşleştirmeyi' sağlamak amacıyla gönderilenlerin bile gerekli şartlar hazırlanmadığı için belirli bir süre sonra oraya benzeme sürecine girdikleri vurgulanmıştır.

Doğu'daki eğitim faaliyetlerinin en önemli amaçlarından bir tanesi de eğitim ile bu bölge insanının Türk kültürü içerisinde 'türdeşleştirilmesi' sürecini tamamlayarak ulus birliğini sağlam temellere oturtmaktır. Ulus devletin ilk zamanlarından başlayarak bu açıdan nasıl daha iyi sonuç alınacağı üzerinde durularak, eğitim bu amaç doğrultusunda şekillendirilmiştir. Nüfusun dağılışındaki düzensizlik yüzünden eğitimde karşılaşılan sorun yatılı okullar uygulaması ile aşılmaya çalışılmıştır⁹⁷.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yönelik eğitim hedefi hiç olmazsa ilköğretim konusunu çözüme kavuşturmak iken bu hedefin

⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, devre II, içtima III, c. XXIII, Tarihsiz, s. 267.

⁹⁶ Doğu Cumhuriyetin '15' Yılında, Üçüncü Umumi Müfettişlik Neşriyatından, sayı I, 1938, s. 19; Okulla sağlanan eğitimde iskân edilen topluluklar üzerinde kendi kültürünü, dilini benimsetmenin önemini Hilmi Ziya Ülken şu ifadelerle ortaya koymaktadır: "...Büyük Petro zamanında Ortodoks kilisesine isyan ederek Osmanlı Devletine sığınan Molakanlar yerleştirildikleri yerde dini, örf ve âdatı, dili, kılık ve kıyafeti ile hiç entegre olmamış bir kitle halinde tamamen Türklerle meskun bir bölge içinde oldukları gibi kalmış oldukları görülmektedir. Bu hal Osmanlı heterojen bünyesinde nasyonalizm ve kültür birliği diye bir siyasetin mevcut olmamasından ileri gelmektedir. Son yıllarda bu köylerde mektep açıldığından itibaren, 250 senedir Türkçe bilmeyen insanların yalnız en genç nesilleri Türkçe öğrenmektedirler. Gençleri ve çocukları Türkçe artık biliyorlar. 250 seneden beri balıkçılıkla geçinen bu göçmenlerin Türkçe öğrenenleri ancak bugün görüyoruz. Bu mektebin küçük bir ışıktır ki bir müddet sonra daha çok aydınlanacaktır." bkz. *İskân Tasarısı Hakkında Devlet Şurasının Mütalâası*, s. 55.

⁹⁷ Bu yöndeki talepler için Urfa Milletvekillerinin hazırlamış olduğu ortak rapor önemlidir. Bkz. BCA. 490. 01. 717. 451. 2/20 Eylül 1950; BCA. 490. 01. 515. 2068. 1/2 Nisan 1946; TBMM Tutanak Dergisi, devre VII, içtima I, c. X, Ankara 1944, s. 282.

tutturulamadığı gibi istenilen seviyenin çok uzağında kaldığı da bir gerçektir⁹⁸. Buna sebep olarak ileri sürülen en büyük nedenlerden bir tanesi de Cumhuriyetin ilk günlerinden başlayarak iskân politikalarını dağınık nüfus yapısını ortadan kaldıracak şekilde belirlenmesini zorunlu kılan etmendir. Ülkede var olan dağınık yerleşme sorunu aradan geçen zamana rağmen çözüme kavuşturulamamıştır⁹⁹.

Eğitimde arzulanan hedeflerin tutturulamamasında diğer bir faktör ise ilkokulların merkezi bir bütçeden ziyade her mahallin kendi imkanları ile yapılıyor olmasıdır. İktisadi açıdan zaten istenilen noktadan uzak olan bu bölgelerde okul yapımının hükümet tarafından masrafların yeterince karşılanamaması eğitimin yaygınlaşmamasının en büyük nedenidir¹⁰⁰.

⁹⁸ Hükümetin bu yöndeki hedeflerini İsmet İnönü 19 Mayıs Gençlik Bayramı münasebetiyle Gençliğe hitaben yapmış olduğu konuşmada şu şekilde dile getirmiştir: "...İlköğretim, hiçbir devirde bugünkü ölçüsüyle ele alınmamıştır. Cumhuriyetin ilk gününden beri arkasından koştuğu ilköğretim ülküsü, hakiki ve tam manası ile başarılmak yolundadır. Bu seneden itibaren, hazırlıklar tamamdır. Makine kurulmuştur. Bundan sonra yalnız ameli neticeler alacağız. Yakın uzak, büyük küçük, toplu dağınık bütün köylerin kız erkek bütün çocukları, çok değerli öğretmenlerinin karşısında dersaneleri dolduracaklardır. Nihayet on sene zarfında Türkiye'de ilköğretim meselesinin halledilmiş olacağını, açık ve kesin olarak görebiliyoruz." *Ayın Tarihi*, no. 126 (1-31 Mayıs 1944), s. 24; Ayrıca bkz. Falih Rıfkı Atay, "Bu Rakamlar Üstünde İyi Düşünelim", *Ulus*, 24 Mart 1943; *Ulus*, 15 Ağustos 1937; *Ulus*, 5 Sonkanun 1943; *Ulus*, 19 Nisan 1945; Doğu Anadolu'daki eğitimin yetersizliği için "... Okuma çağında olan çocuklarının daha ancak yüzde 10 unu okutabildiğimiz bölgeler birleşmiş milletler Anayasasından hikayeler okunması, gerçekten ehemmiyetli hadisedir." bkz. Kemal Zeki Gençosman, "Gene Doğu Anadolu", *Ulus*, 15 Şubat 1950; Doğu illerinin kalkınması için hükümetçe hazırlanan plan hakkında sorulan soru ile ilgili görüşmeler için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem VIII, toplantı III, c. XIII, Ankara 1948, s. 86-89.

⁹⁹ Cumhuriyetin ilk dönemlerinde iskân teşkilâtının bu soruna çözüme kavuşturacak şekilde oluşturulmasına yönelik talepler için bkz. *TBMM Zabut Ceridesi*, devre I, içtima I, c. III, Ankara 1981, s. 97 ve 168; Necibali Küçüka, "Köye Doğru ve Köy Enstitüleri", *Ulus*, 9 Aralık 1939.

¹⁰⁰ Bingöl Vilâyetinin durumunu gösteren raporda eğitimin geri kalması bu nedene bağlanmaktadır. Bkz. *BCA*, 490. 01. 626. 60. 1/17 Şubat 1941; *BCA*, 490. 01. 515. 2068. 1/2 Nisan 1946, Hükümetin bölgeye yönelik eğitim alanında yaptığı harcamalarla ilgili olarak bkz. *Kopar, a.g.e.*, s. 28-29, 83-88, 111-117 ve 222; *Aşgın, a.g.e.*, s. 79-81, 154-155 ve 159.

d. Halkevleri

Bölge halkının eğitilmesinde eğitimin özellikle de nüfus dağılımı paralelinde eksik bıraktığı alanları Halkevi ve daha küçük bir yapılanma olan Halkodaları ile doldurulmaya çalışılmıştır. Eğitim amaçlı okullaşmanın yanında Halkevleri teşkilâtının kurulmasına da önem verilmiştir. Okullarda verilen eğitim ile özellikle yeni yetişmekte olan nesil hedeflenirken Halkevleri ve Halkodaları ile de yetişkin kesimin eğitimi amaçlanmış ve Türk kültürü, Türkçe ve yeni rejimin esaslarının benimsenmesi hedeflenmiştir.

Türk Ocakları 1931 yılında tüm maddi birikimini C.H.P.'ne bırakıp kendini feshedince 19 Şubat 1932 tarihinde Halkevleri açılmıştır. Daha sonra C.H.P. Beşinci Kurultayı nizamnamede kabul edilen değişiklikle Halkevleri gibi partinin birer kültür kurumu olarak Halkodalarının açılması kabul edilmiştir. Böylece 1939 yılında Halkevleri ile aynı işlevi daha küçük yerleşim birimleri olan köylerde görececek olan Halkodaları açılmıştır¹⁰¹. Bu kurumlar C.H.P. yönetimine bağlı bir çalışma programı içerisinde olup, kuruldukları her yerde toplumun şekillenmesinde bir araç görevi görmüşlerdir. Bu kurumların görevi yeni ideoloji doğrultusunda milli olarak kabul edilen değerler istikametinde toplumun her kesimini şekillendirmektir. Bu amaç; okullun varamadığı yerlere, Halkevi ve Halkodaları vasıtası ile uzanarak, okul imkanından mahrum kalmış olanlara, okul görmüş olanların eliyle uzanarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır¹⁰².

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bu hedeflerin yanında Halkevleri çalışmaları ile *"Türklüğe de gidilecek yolda bellenecek ödevleri öğreten yüksek birer Türk mabedi"*¹⁰³ olma özelliğini de taşımaktadır. Bu bölgelerde okuyup yazma kursları, Türkçe'yi yaygınlaştırma gibi kültür yolu ile birlik duygusunu ve medeniyet gerekleri gerçekleştirmeye çalışarak bu unsurların *kaybettikleri benliklerini tekrar kazandırmanın mücadelesi* verilmiştir.

¹⁰¹ Kemal Ünal, "Halkodaları", *Ülkü*, XIV/79 (Eylül 1939), 14; "Cumhuriyet 21'inci Yaşına Basarken Halkevleri ve Halkodaları", *Ulus*, 29 Ekim 1934.

¹⁰² Selahattin Batu, "Halkevlerimiz ve Halkçılığımız", *Ulus*, 25 Şubat 1945.

¹⁰³ *Doğu Cumhuriyetin '15' Yılında*, s. 52.

Üçüncü Umûmî müfettişlik bölgesindeki Halkevleri ve Halkodalarının çalışma programında bu amaca yönelik çalışmalar şu şekilde belirlenmektedir: *"İrk olarak Türk olan muntikanın dağ köyleri halkından yani şehir ve kasabalarla irtibatı pek az olan kısımdan ana dillerini unutup Türkçe'den başka dil ile konuşanların aslen Türk olduklarını köylere gidilerek ve muhtarlarını zaman zaman merkeze çağırıp konferans şeklinde anlatmak ve Türk diliyle konuşmalarını tavsiye ve temin edilmesi istenilmektedir. Her ayda en az iki defa uygun köylere gidilerek köylünün anlayabileceği şekilde ve tarihi delillere dayanılarak ana dillerinin Türkçe ve kendilerinin Türk olduklarını kendilerine inandırmak..."*¹⁰⁴

Bu yöndeki çalışmalara özellikle sınır bölgesindeki illerde daha da dikkat edilmiştir. Kars Fırka Reisliğine yazılan yazıda uzun seneler boyunca yabancı ellerde kalmasından dolayı buranın kültür cephesinin zayıflamış olduğundan bu alanda çok çalışmanın gerektiği, Halkevinin daha fazla faaliyet ve gayrete geçerek hem ırkan Türk olmayan unsurların Halkevi yolu ile yapılması mümkün olan ısındırma ve *türdeşleştirme* çalışmalarına önem verilmesi istenilmiştir¹⁰⁵.

Dil alanında yapılan çalışmalarda ise Kürtçe diye bir dilin olmadığı kullanılan dilin *"Dağ Türkçe'si"* olduğunu kanıtlamaya yönelik çalışmalarda da bulunulmuştur. Bu çalışmalarda köylerdeki mahalli *"dağ lehçelerindeki"* bazı yabancı kelimelerden dolayı bunları ayrı ve müstakil bir lisan halinde görmek isteyen *"eski ve gafil"* zihniyetin etkisiz kılınması için, lise öğretmenlerinden ve mahalli lehçeleri bilen halkevi üyelerinden heyetler kurularak incelemeler başlatılmıştır. Çalışmalar tamamlandıktan sonra yüzlerce kelimenin asılları tespit edilerek, geçirdikleri değişik aşamalar belirlenmiş ve bölge halkının ancak ana dillerini çeşitli etkilerle biraz değiştirerek konuşmakta oldukları kanıtlanmaya çalışılmıştır¹⁰⁶. Dil konusunda Halkevlerinin çalışmaları ile ana dili Türkçe olmayan veya Türkçe bildikleri halde aileleri arasında Türkçe'den başka bir dille konuşmak alışkanlığını terk etmeyen vatandaşlarla yakından ve

¹⁰⁴ BCA. 490. 01. 733. 2. 1/16 Haziran 1942.

¹⁰⁵ BCA. 490. 01. 837. 306. 2/12 Mayıs 1934.

¹⁰⁶ "Halkevlerinde Göze Çarpan Çalışmalar ve Beliren Değerler", *Ülke*, X/57 (İkinciteşrin 1937), 281.

devamlı bir şekilde meşgul olunması istenilmiştir¹⁰⁷. Halkevlerinin faaliyetleri ile bu bölgelerde "*Türk Dilî Yayıma Cemiyetleri*" kurulmuştur¹⁰⁸.

Halkevleri eğitim alanında okuma yazma bilmeyen halkı eğitmek için de çok yoğun bir çalışmanın içinde olmuştur. Türkçe okuyup yazma kursları açılması hakkında Halkevleri ile Halkodalarına gönderilen 5/2568 sayılı Tamim ile ülkede henüz okuyup yazma bilmeyenlerin sayısının göze çarpacak kadar fazla olduğu vurgulanmıştır. Özellikle okul çağı dışında kalan vatandaşları eğitime kavuşturmak için gayret gösterilmesi ve bütün teşkilâtın harekete geçirilerek, eldeki tüm imkanların bu yolda kullanılıp Türkçe okuyup yazma kurslarının açılması ve gelişmesi için üzerinde durulması istenilmiştir¹⁰⁹.

Birinci Genel Müfettişlik bölgesi Halkevlerinin pek çoğunun bandosu, orkestrası, sineması bulunmaktadır. Hepsi salonlarında yapmış oldukları faaliyetlerle halk kültürünün yükselmesi için çalışmışlardır¹¹⁰.

Başbakan Şemsettin Günaltay'ın Doğu gezisinde Diyarbakır'da yapmış olduğu konuşmada da belirttiği gibi kültür birliği milletleri kaynaştıran ve tek bir toplum halinde yükselten bir neden olarak kabul edilmiştir. Kemalist rejiminin kültür sahasındaki en büyük hedeflerden biri de, Türkiye içinde okuma yazma bilmez bir tek yurttaş bırakmamaktır¹¹¹. Çünkü toplumda istenilen kültür birliğinin sağlanabilmesi ancak eğitim alanında alınacak aşamalarla gerçekleşebilecektir¹¹². Böylece ülkede yeni baştan tek ve gerçek manada yüksek bir milli kültür oluşturma davası başlatılmış olacaktır. Yeni Türk kültürünün bütün yapısı ile aynı değerlerden yoğrulmuş yüksek bir halk kültürü olması amaçlanmıştır. Eğitim kültür alanında bu amacı gerçekleştirecek

¹⁰⁷ Yaşar Nabi, "Halkevleri'nin Dil, Tarih, Edebiyat Yolundaki Çalışmaları", *Ülkü*, XIII/73 (Mart 1939), 45-46.

¹⁰⁸ *Ayın Tarihi*, no. 9 (1-31 Ağustos 1934), s. 5.

¹⁰⁹ *BCA*. 490. 01. 5. 25. 9/7 Kasım 1944; Ayrıca illerde eğitime yönelik faaliyetler için bkz. "Halkevleri ve Halkodaları", *Ulus*, 29 Ekim 1947; *Ayın Tarihi*, CXXIII/1-3 (İlkanun 1939), 112-113; *Ulus*, 20 Kasım 1944; *Ulus*, 18 Temmuz 1938.

¹¹⁰ "Doğuda Halkevleri Bir Kültür Kaynağı Oluyor", *Ulus*, 12 Şubat 1938.

¹¹¹ "Dilimizin Zaferi: Güneş - Dil Teorisi", *Ulus*, 29 İkteşrin 1936.

¹¹² *Ulus*, 9 Eylül 1949.

önemli bir araç olarak görülmüştür. Fakat asıl milli kültür davasına karakter verici kurumlar Halkevleri ve Halkodaları olmuştur¹¹³.

Çok partili siyasi yaşamın başlanması ile Halkevleri ve Halkodalarının yapısı tartışılmaya başlanmıştır. Genellikle Maliye Bakanlığının bütçesinin görüşmelerinde, halkevlerine yapılan yardım muhalif milletvekillerinin şiddetli tenkitlerine neden olmuştur. İktisadi açıdan ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar ortada iken bu kadar kaynak aktarılması eleştirilmiştir. Milletin bu yapmış olduğu özveri karşısında milletin malı olması gereken Halkevlerinin CHP nin bir örgütü gibi hareket ettiğini, Halkevlerinin Talimatnamesinde bu manayı kuvvetlendiren birçok madde olduğunu belirtmiştir. Halkevlerinin bu durumunun düzeltilebilmesi için Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması istenilmiştir¹¹⁴.

4. Bölgeye Yönelik Uygulamalar

a. Milli Mücadele Döneminde İzlenen İskân Politikası

Milli Mücadelede özellikle işgale uğrayan yerlerden kaçanları barındırmak ve bakımlarını sağlamak önemli bir konu olarak ortaya çıkmış, iç göç önemli bir sorun olmuştur. Birinci Dünya Savaşında yaşadıkları yerler Rus ve Ermeni işgaline uğrayıp, katliam ile karşı karşıya kalan Doğu bölgesi halkından pek çok kimse daha güvenli olan iç kesimlere göç etmek zorunda kalmıştır¹¹⁵. Tarihimizde *Vilâyet-ı Şarkiye* diye adlandırılan bu kesim daha çok Ankara, Sivas, İzmir, Aydın ve İstanbul gibi şehirlerde yoğunlaşmıştır. Bunlar sahip oldukları mallar genelde yağma ve yıkıma uğradığı için oldukça zor şartlarda yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlar, ayakta kalabilmek için devletin yardımına ihtiyaç duymuşlardır¹¹⁶.

Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelik yerleştirme politikalarında bu kesim belirleyici

¹¹³ Tahsin Banguoğlu, "Halkevleri Milli Kültür Ocakları", *Ulus*, 20 Şubat 1944.

¹¹⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem VIII, toplantı III, c. XIII, s. 235-238.

¹¹⁵ Erol Kaya, "I. Dünya Savaşı Esnasında Erzurum ve Çevresinden Göçeden Müslüman Muhacirlerin Gittikleri Bölgeler ve Durumları", *Akademik Araştırmalar*, sayı 5 (Erzurum 1997), s. 92.

¹¹⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre II, içtima II, c. VII, Ankara 1968, s. 414.

olmuştur. Bölge işgalden kurtulmuş olmasına rağmen bu mültecilerin yerlerine sevkı başlı başına bir sorun olmaya devam etmiştir. Bu sorunun boyutu İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ve buradaki halkın iç kısımlara çekilmesi ile daha da büyümüştür. Erzurum milletvekili Salih Efendi altı sene boyunca zorluklar içerisinde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalan 50 bin kişilik *Şark mültecilerinden* bir kısmının Muhacirin Müdüriyeti'nin var olan kayıtlarına göre hayatını kaybettiğini belirtmiştir¹¹⁷.

Şark mültecilerinin yerlerine ulaştırılması için ayrılan kaynağın yetersizliği, bölgede ulaşma yönelik imkânların kısıtlı olması, yeterli bir demiryolu ağının olmaması, yazın kısa, kışların ise uzun ve şiddetli geçmesi yüzünden dönüş başlı başına bir sorun olmuştur¹¹⁸. Milletvekilleri mültecilerin memleketlerine sevkini yapılmasını bir an önce isterken, hükümet bu mültecilerin gönderilmesi konusunda her türlü gayretin gösterildiğini savunmuştur. Fakat çoğu zaman Hükümet bu mültecileri belirli bir politika doğrultusunda yerlerine sevk etmediği yönünde suçlamalarla karşılaşmıştır.

Hükümet her ne kadar bu yönde bir politikasının olmadığını iddia etse de bu mültecilerin sevkindeki en büyük sorun İttihat Terakki ile başlayarak devam eden *Şark mültecilerinin* yerlerine gönderilmeyerek iç kısımlarda iskân edilme politikasının devam etmesidir. Var olan anlayış; gelecekteki olumsuzlukların önüne geçebilmek için yapılması gereken şey *homojen* bir toplum meydana getirilmesi gereğidir. Bu konuda Rıza Nur'un görüşleri izlenilen politikaların mantığını çok daha iyi bir şekilde ortaya koymaktadır: "... Kürt meselesi beni üzüyor. Bir şey yok ama, bir gün milli davaya kalkacaklar. Bunları temsil etmek lazım. Tetkikata başladım. Temsil usullerine dair kitaplar getirttim. Kürtler hakkında kitaplar buldurdum. Diyarbakir'de olan Ziya Gökalp'a da para

¹¹⁷ A.g.e., devre II, içtima II, c. VIII, Ankara 1945, s. 506-507.

¹¹⁸ Yapılan bu görüşmelerde Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur göçmenlerin sayısı hakkında bilgi verirken, Rus istilasından bugüne kadar buralarda kalanların miktarının 70-80 bin kişi olduklarının tahmin edildiğini belirtmiştir. Memleketlerine sevk edilmeyi bekleyenler: İzmir'de 3, Elazığ'da 56, Ankara'da 56, Bursa'da 115, Silifke'de 314, Kırşehir'de 2.742, Kangın'da 120, Diyarbakır'da 530, Sivas'ta 4.900, Erzincan'da 97, Eskişehir'de 10, Aksaray'da 2.743, Gaziantep'te 197, Kayseri'de 2.166, Mardin'de 127, Amasya'da 2.250, Urfa'da 789, Burdur'da 430, Bolu'da 1.671, Denizli'de 186, Karahisar Şarkı'de 1150, Karahisar Sahip'te 72, Maraş'ta 3.112 olmak üzere toplam 23.800 kişi gösterilmiştir. Bkz..TBMM Zabıt Ceridesi, devre I, içtima IV, c. XXVIII, Ankara 1961, s. 274.

yollayıp Kürtlerin coğrafi, lisanî, kavmi, içtimai ahvalini tetkik ettirdim. Bir rapor gönderdi. Maksadım oranın bir Makedonya olmadan, kökünden meselenin halli idi...¹¹⁹.

Mültecilerin sevkine yönelik yapılan yazışmalar hükümetin bu mültecilerin yerine gitmesini engellediği gerçeğini ortaya koymaktadır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Mıntika Müdüriyetlerine 11 Eylül 1340 tarihinde şifreli olarak gönderdiği yazıda, memleketlerine sevk edilmekte bulunan *Vilâyet-i Şarkiye mültecilerinden* yalnız Kürtlerin sevk edilmemesini ve Kürt olduklarından dolayı sevk edilmediklerinin kendilerine ihsas olunmayarak, bu durumun başka makamlara tebliğ edilmemesi gerektiği önemle istenmiştir¹²⁰. Türk olmayan unsurlara yönelik bu politika uygulanırken yazılan yazılarda Türk unsuruna mensup kimselerin bekletilmeden yerlerine sevk edilmesi bildirilmiştir¹²¹.

1 Ağustos 1926 tarihinde yayınlanan *İskâna Ait Muhtıra* ile iskân-ı âdi hakkına sahip olanlar kısmında Şark mültecilerine yönelik yapılmış olan düzenleme ile Şark mültecilerine de iskân hakkı tanınmıştır¹²².

22 Ekim 1932 Tarih ve 23050/14317 Sayı ile yayınlanan bir tamim ile savaş içinde ev ve arazi verilerek muhacir gibi yerleştirilmiş bulunan Şark mültecilerinin yerlerinden çıkartılarak tekrar yanmış ve yıkılmış yurtlarına gönderilmelerinin hem memleket hem devletçe fazla nakliye ücreti verilmesini sebep olacağından bunların oldukları yerde bırakılmasına karar verilmiştir. Yeni düzenlemeye göre de Şark mültecilerine ait kanunların zamanında çıkartıldığı belirtilmiştir. Fakat savaşın bitmesiyle Şark mültecilerinin Edirne, Bursa veya

¹¹⁹ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III, İstanbul 1968, s. 906.

¹²⁰ BCA. 272. 11. 19. 93. 18/11 Eylül 1924.

¹²¹ A.g.b. s. 15, 16, 18.

¹²² Yapılan düzenleme ile:

"Vilâyeti Şarkiye ahalisinden olup düşman istilası üzerine memleketlerini terk etmiş veya harbi umumî esnasında bazı mülâhazat-ı askeriye dolayısıyla ordu kumandanlarının emri ile dahile nakledilmiş olanlardan bilâhara memleketlerine avdet etmemiş ve avdet etmek için Hükümetçe yapılan muavenet-i nakdiyeden istifade eylememiş olanlardan muhtaç-ı muavenet bulunanlara nüfus ve vaziyeti içtimaiyeleri ile mütenasip yalnız bir mesken ve memleketinde dükkan veya arazi sahibi olduğuna göre yalnız dükkan veya tevzi talimatnamesi mucibince âdiyen iskân nisbetinde yalnız arazi verilir." Bkz. *İskân Mevzuatı*, Ankara 1936, s. 200-201.

İzmirli bir yerlinin Konya veya Ankara da yerleşmesinden herhangi bir farkı kalmamıştır. Bunlara yönelik özel bir uygulamanın devam etmesinin mümkün olmadığından bugüne kadar bir yere yerleştirilmemiş, iskân işleri tamamlanmamış olanlar hakkında yapacak bir işlem kalmadığı vurgulanmıştır. Bunların yapacağı müracaatlar hakkında hiç bir muamele yapılmayacağı ve yalnız memleketlerine dönecek olup ihtiyaç içinde bulunanlara ödenek bulunması durumunda nakliye masraflarının karşılanacağı belirtilmiştir¹²³.

b. Şeyh Sait İsyanı (13 Şubat-31 Mayıs 1925) Sonrası Yapılan Düzenlemeler

Devletin iskân işlerinde takip edeceği hareket tarzını detaylı bir şekilde belirlemek amacı ile 31 Mayıs 1926 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Kanunu kabul edilmiştir¹²⁴. Bu kanun, seyyar aşiret ve göçebelerin yerleşik hayata geçirilip medenileşmelerini sağlamak amacı ile belirli merkezler çevresinde toplayarak refahlarını sağlamaya yönelik yeni düzenlemeler getirmiştir¹²⁵.

Mübadele, İmar ve İskân Kanunundan sonra Doğu ve Güneydoğu bölgelerine yönelik iskân sahasındaki çalışmaları Şeyh Sait İsyanından sonra çıkartılmış olan göç ettirme yasası ve Şark'ta ihtiyacı olanlara arazi verilmek amacıyla çıkartılmış olan kanun belirlemiştir.

Hükümet, mübadeleden miras kalan sorunlara çözüm yolu bulmaya çalışırken Doğu'da da Şeyh Sait İsyanı çıkmıştır. İsyan hareketinin bastırılmasından sonra yönetim Şark vilayetlerinde yapmaya karar verdiği ıslahat projesini zaman kaybetmeden uygulamaya sokmuştur. Bu amaç doğrultusunda 20 Nisan 1341 tarih ve 134 sayılı "*Heyet-i Umumiye Kararı*" ile isyan sahasındaki mülki teşkilatta değişiklik yapmak için hükümete gerekli olan yetki verilmiştir. Hükümet bölgede bulundukları konum açısından asayiş bozabilme potansiyeline sahip bey, ağa, şeyh, aşiret reisi gibi önderlerin birçoğunu aileleriyle veya tek başlarına batı bölgelerinde zorunlu iskâna tâbi tutmuştur¹²⁶.

¹²³ A.g.e., s. 235-236.

¹²⁴ *İskân Tarihçesi*, İstanbul 1932, s.76.

¹²⁵ A.g.e., s. 80; Daha geniş bilgi için bkz. *Düstur*, VII, 1441.

¹²⁶ Bayrak, a.g.e., s. 462.

1920-1932 yılları arasında Doğu'dan Türkiye'nin batısındaki illere gönderilen Kürtlerin sayısı hakkında değişik kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Bazı kaynaklarda ülkede iskân gören 742.720 kişiden 2.774 kişisini oluşturduğu savunulurken¹²⁷, başka kaynaklarda da bu sayı 20 bin olarak tahmin edilmiştir¹²⁸. 1930'lu yıllardan itibaren Kürtlerin iskânına daha çok başvurulmaya başlanmıştır. 1930 tarihlerinde Batıdaki illere yerleştirilen Kürtlerin sayısı 5074 evde 25.381 kişidir¹²⁹.

Bu uygulamalardan amaç, isyan çıkan bölgede karışıklıklara son vermek, merkezi gücü bölgede hakim kılmak, merkezi otoriteye alternatif olan aşiretlerin etkilerini kırmak ve bu unsurları Türk kültürü içinde erimelerini sağlayarak sorunlar en aza indirmektedir. Fakat "*plânsız programsız hatta objektif olmayan ve kısmen başarısız olan*"¹³⁰ bu işlere yasal bir dayanak sağlamak amacı ile hazırlanan kanun tasarısı Meclis'te 17 Haziran 1927 tarihinde kabul edilmiş ve 4 Temmuz 1927 tarihinde 1097 sayı ile resmi gazetede yayınlanarak uygulanmaya başlanmıştır¹³¹. Kabul edilen "*Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun*" un uygulamalarıyla ortaya çıkan nakil, iae ve yerleştirme işlemleri iskân örgütüne yeni çalışma alanları açmıştır. Bu kanun ile göçe tâbi tutulanlardan ihtiyaç içinde olanlar nakledildikleri yere kadarki ihtiyaçları hükümet tarafından karşılanacaktır. Bu kişiler yolculuk esnasında ve iskân işlemleri bitinceye kadarki sürede hem mahalli yerlerinde hem de kendileri için hazırlanan yerlerde ihtiyaçları karşılanacaktır.

Nakledilenlerin hepsi sahip oldukları arazi ve araziye bağlı ev, dükkândan başka bütün gayrimenkul mallarını iki yıl içerisinde elden çıkarmak zorundadır. Bu süre sonunda elden çıkaramadıkları takdirde hükümet tarafından açık artırma ile satışı yapılarak bedelleri kendilerine verilecektir. Bunların arazi ve araziye bağlı ev ve dükkân gibi yapıları hazineye geçecektir. Bu malların bedelleri her

¹²⁷ *İskân Tarihçesi*, s. 137.

¹²⁸ PRO, FO 371, 1927: E 2833/ 3532/74/65'ten aktaran Martin Van Bruinessen, "Osmanlıcılıktan Ayrılcılığa Şeyh Said Ayaklanması'nın Dinsel ve Etnik Nedenleri", çev. Levent Kafadar, *Birikim*, sayı 32 (Aralık 1991), s. 49.

¹²⁹ *Baz Vekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları*, Ankara 1955, s. 108.

¹³⁰ Koca, a.g.e., s. 102.

¹³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, devre II, içtima IV, c. XXXIII, s. 153-154 (Ek 3); *Düstur*, VIII, 847-848.

kazada kurulacak olan heyetler tarafından belirlenecek, fiyatları az bulanlar vilayet merkezlerindeki asliye mahkemelerine itirazda bulunabileceklerdir.

Nakledilenlerin malları karşılığında alacakları belirlendikten sonra iskân suretiyle kendilerine verilen malların bedelleri bu bedelden karşılanacaktır. Hesaptan geriye bir şey kalırsa karşılığında % 10 fazlası ile mal verilecektir¹³².

Şeyh Sait İsyanı ve onu takip eden olaylar bastırılıp, durum normale dönünce Hükümet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizin yaralarını sarmak ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın ifadesiyle " ...kuvvetin aleni bir ifadesi... Cumhuriyet nimetlerinden istifade etmek her vatandaşın hakkıdır"¹³³ idealini gerçekleştirmek amacıyla zorunlu iskân ile gönderilenlerin geri dönmelerini sağlayacak kanunu kabul etmiştir. Hükümet'i bu yönde bir kanun hazırlamaya iten diğer etkenleri ise şöyle sıralayabiliriz; Birinci ve İkinci Ağrı Bölgesi Ayaklanmaları'nda hükümet tarafından doğuda yaşadıkları yerlerden alınarak batıya götürülüp yerleştirilen birçok aşiret reisinin yerlerinden kaçarak bu ayaklanmalara katıldığı görülmüştür. Batıda kendilerine mal ve arazi verilmiş olmasına rağmen yerlerinden kaçarak bu isyanlara katılmış olmaları zorunlu iskân uygulamasının geçersizliğini göstermiştir. Ayrıca Şeyh Sait İsyanı sonrasında batıya nakledilenler arasında bölgede düzenin kurulması amacı ile yerel düşmanlıklar başta olmak üzere sudan bahanelerle batıya gönderilen ailelerin de bulunmuş olması hükümeti bunların tekrar eski yerlerine dönmelerine izin vermeye yöneltmiştir¹³⁴. Bu amaçla Şeyh Sait İsyanı ve ondan sonraki huzursuzluklarda bizzat olayların içerisinde olmayıp da güvenlik gerekçesiyle batıya gönderilenlerin tekrar eski yerlerine dönmelerini sağlayacak bir kanun tasarısı hazırlanmıştır¹³⁵.

Bu kanunla batıya gönderilen şahıslardan gittikleri yerde herhangi bir olumsuzlukları görülmeyenlerinin tekrar eski yerlerine dönmelerine izin verilmiştir. Ancak olumsuzlukları görülenler, Hükümetin medenileştirme ve ıslah politikasının gereği olarak zorunlu iskânlarının devamı istenilmiştir¹³⁶. Bu

¹³² *İskân Tarihçesi*, s. 82-83.

¹³³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre III, içtima I, c. I, Tarihsiz, s. 83-84; *Ayın Tarihi*, no. 45 (Kanun-ı evvel 1927), s. 2860-2862.

¹³⁴ Koca, *a.g.e.*, s. 163.

¹³⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre III, içtima I, s. 87.

¹³⁶ *A.g.e.*, s. 885.

kanundan sonra Doğuya yönelik olarak çıkartılan diğer bir kanun da Meclis'te 2 Haziran 1929 tarih ve 1505 numara ile kabul edilip *Resmî Gazete* ile 11 Haziran 1929 tarih ve 1213 No ile ilan edilip yürürlüğe giren " *Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun* " dur¹³⁷.

c. 2510 Sayılı İskân Kanunu

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke genelinde yapılan iskân çalışmalarında asıl amaç dışarıdan gelen göçmenlerin yerleşimini sağlayıp üretici duruma geçmelerini sağlamaktır. Sonrasında sıra milli bünyeyi geliştirmeye yönelik nüfus sahasında yapılacak çalışmalara gelmiştir. Çünkü iskânla çözümü arzulanan topraksızlık, nüfus, güvenlik gibi alanlarda hedefler tutturulamadığı gibi, vatandaşlık kavramındaki belirleyici kriterlerde meydana gelen değişiklikler doğrultusunda eğitim, dil, kültür, nüfus gibi alanlarda, ulus devletin gereği olarak kabul edilip gerçekleştirilmesi istenilen kaynaşma ve homojen yapı sağlanamamıştı.

Ülkedeki Türk olmayan unsurlara bakış açısını, önceleri toprağa bağlı bir vatandaşlık anlayışı belirlerken, sonradan tek kültür ve soya dayalı bir vatandaşlık düşüncesi hakim olmuştur. Bu dönüşümün nedenlerinden biri de iktidarın günden güne karşı karşıya kaldığı meydan okumalar karşısında daha milliyetçi politikalara yönelmesidir¹³⁸. Var olan anlayışa göre Türk ülküsüne ve ideallerine kalbi bir yakınlık duymayanların bu ülkede yaşayarak, her türlü imkandan yararlanmasının kabul edilebilir bir tarafı bulunamazdı. Bu amaçla Türk olmayan unsurları Türk kültürü potasında eritip daha sağlam değerlere bağlayacak ve ülkenin sorunlarını çözüme kavuşturacak yeni düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktaydı¹³⁹.

Bu amaçla hazırlanan 2510 Sayılı İskân Kanunu T.B.M.M.'de 14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilmiştir. 2510 Sayılı İskân Kanunu amaç ve içerik olarak yeni kurulan ulusal devletin karşı karşıya kaldığı sorunlardan olan nüfus, göç, mülteci, seyyar aşiretler ve topraksızlık gibi alanlarda çözüm getirilmesi planlanmıştır. Bu kanun aynı zamanda İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya'nın

¹³⁷ *Düstur*, X, 880.

¹³⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İstanbul 1998, s. 309-310.

¹³⁹ *TBMM Zabut Ceridesi*, dönem IV, içtima III, c. XXIII, Ankara 1934, Ek, s. 8.

ifadesiyle: " ...*Kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket* " i adeta yeni baştan inşa etmek düşüncesiyle hazırlanmıştır¹⁴⁰. Kütahya milletvekili Naşit Hakkı Bey'in deyimi ile bu kanun, "...*Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar işletecek*" tir¹⁴¹.

2510 Sayılı kanunun amacına baktığımızda iki temel üzerinde şekillenmektedir. Birincisi, Türk kültürünü kuvvetlendirmek ve dil davasını çözüme kavuşturmak¹⁴². Bunun için ülkeye Türk kültürüne bağlı göçmen getirtmek ve Türk kültürlü nüfusu yoğunlaştırmayı hedeflemiştir. Bu amaçla milli sınırlar dışında kalan Türklerin getirtilerek bu geniş topraklar üzerinde onlara yurt edindirmeleri arzulanmıştır. Ayrıca bu kanunla Türk Kültürüne bağlı olmayan toplulukları bulundukları yerden başka bir yere taşıyarak dağınık bir şekilde yerleştirmek ve bunları Türk kültürüne bağlayarak Türk kültürünün kuvvetlendirilmesi amaçlanmıştır¹⁴³.

İkinci olarak, ekonomik, siyasi ve askeri açıdan ülkedeki nüfusun dağılışı şeklini değiştirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla Yörük ve aşiretlerin göçebelikten yerleşik bir duruma getirilerek kültürel, siyasi ve askeri açılardan bazı yerlerin boşaltılması gerekmiştir¹⁴⁴.

Bu kanun iskân sahası olarak Türkiye'yi üçe bölmekte ve Türk olmayan unsurların bir bölgede toplanmasını önlemeyi amaç edinmekteydi. Hükümet bu bölgeler arasında karşılıklı nüfus yerleştirmek sureti ile Türkçe konuşmayı yaygınlaştırmak ve Türk kültürünü buralarda etkili kılmayı amaçlamıştır. Bu politikalarını gerçekleştirmek içinde gerekli olan nüfusun yoğunluk kazanmasını sağlayacak düzenlemeler belirlemiştir. Bunun için Türk olmayan unsurlar, Doğu'daki isyan ve olayların da tetiklemiş olduğu siyasi, askeri ve ekonomik nedenlerle, Türk kültürünün çok yoğun olduğu bölgelerde zorunlu olarak iskân edilmesi ön görülmüştür.

¹⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, devre VI, içtima F, c. II, Ankara 1939, s. 140.

¹⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXIII, s. 63.

¹⁴² A.g.e., s. 71.

¹⁴³ A.g.e., Ek, s. 6.

¹⁴⁴ A.g.e., Ek, s. 7; Celal Nuri, "İskân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız", *Ulus*, 1 Ağustos 1935.

Zorunlu iskânla bu insanlar yaşadıkları yerlerden alınarak batıya, Türk kültürünün yoğun olarak yaşandığı yerlere götürülmekte, hem de gittikleri yerlerde de toplu olarak bir arada yaşayarak topluluk meydana getirmeleri ve birlikte iş kurmaları engellenmektedir. Ancak o zaman bu toplulukların dil ve kültüründe arzulanan değişimin sağlanabileceği sanılmıştır. Ülkede kültür, dil ve ırk birliğinin sağlanması çok önemli bir amaç olarak görüldüğünden bu konuda Hükümete çok geniş yetkiler tanınmıştır.

Bu kanun ile karı - koca ve henüz evlenmemiş olan çocuklar bir aile kabul edilmiş olup bir iskân grubu meydana getirmiştir. Bu durum, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hakim olan geleneksel büyük aile yapısının parçalanmasına yol açan bir uygulama olmuştur. Evli çocuklar kendi başlarına bir aile olarak kabul edilip iskânları çoğu zaman ayrı yerlerde yerleştirilecek şekilde yapılmıştır.

Madde 29 ile iskân görenlerin yerleştirildikleri yerde 10 yıl oturmağa mecbur bırakılmaları bunların kalıcı bir şekilde yerleşip üretici bir hale gelmeleri ve hedeflenen *türdeş* nüfus yapısına kavuşmak için bu sürenin yeterli görüldüğünü göstermektedir. Bu Maddenin B bendindeki düzenleme ile de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinden, ülkenin başka bölgelerine zorunlu iskân ile yerleştirilen aileler aradan 10 yıl geçmesine rağmen başka yerlere taşınmasına izin verilmemiştir. Hükümetin kararı olmadıkça kendi istekleriyle hiç bir yerde yurt tutamayacakları hükmü getirilmiştir. Bu *türdeşleştirme* ve *ıslah* sürecinin yetersiz kalması durumlarında, uygulamanın aralıksız devam etmesini sağlamak için bir tedbir olarak kabul edilmiştir.

İktisadi açıdan çözüme kavuşturulması gereken diğer sorunlar ise, toprak dağıtımındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak, boş bir şekilde bırakılan arazinin ekilmesini sağlayarak üretimi artırmak ve nüfus dağılımındaki dengesizliği ortadan kaldırmaktır. 1934 yılındaki 2510 Sayılı İskân Kanunu ile toprak konusunda da düzenlemeler kabul edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden başlayarak toprak konusu sürekli olarak Hükümetin gündeminde olmuştur. Hükümet toprak dağılımındaki dengesizliği ortadan kaldırmaya yönelik olarak daha çok Şark illerinde olmak üzere kısmen de Muğla ve Konya illerinde asırlardan beri halkının içinde yaşadığı ama bir şekilde tapusu ağanın eline geçmiş olan büyük çiftlik ve köyleri istimlak ederek

köylülere dağıtmıştır. Beş yıllık süre içerisinde ancak 520.787 lira harcayarak 346.676 dönüm toprak istimlak edilebilmiş ve 5.844 nüfuslu 1.287 aileye dağıtım yapılabilmektedir¹⁴⁵.

1940-1944 yılları arasında ise Türkiye genelinde 619 köyde 53. 000 aileye 875. 000 dönüm toprak verilmiştir. Bu topraklar Ziraat Bankası tarafından Vakıflar İdaresinden satın alınarak dağıtılmıştır. Bu rakamlarla birlikte 1944 tarihine kadar Cumhuriyet döneminde dağıtılan arazinin genel toplamı 11-12 milyon dekara ulaşmıştır¹⁴⁶.

Toprak Kanunu sürekli olarak hükümetin gündeminde olmasına rağmen ancak 11 Haziran 1945 tarihinde çıkartılabilmektedir¹⁴⁷. 1945 yılında kabul edilmesine rağmen uygulanabilmesi 20 Mayıs 1947 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile mümkün olmuştur¹⁴⁸.

Tarım Bakanlığı bütçesi görüşülürken Demokrat Parti adına konuşan Hasan Polatkan, toprak dağıtımındaki yetersizlikleri eleştirmiştir. 1945-1948 yılları arasında Toprak İşleri Genel Müdürlüğü'ne kamulaştırma bedelleri ile kuruluş ve onarım kredileri hariç olmak üzere 6.291.681 lira ödenek verilmiştir. Bu ödeneğin 5.215.522 lirası harcanmıştır. Toprak İşleri Genel Müdürlüğü 1

¹⁴⁵ Naşit Hakkı, "Topraksızları Toprağa Kavuşturmak İçin", *Ulus*, 13 Haziran 1934; Toprak dağıtımının en çok yapıldığı dönem 1934-1935 yıllarıdır. Yalnız bu yıllar içinde 1.996.393 lira kıymetinde 804.537 dekarlık toprak dağıtılmıştır. Son yedi yıl içinde hemen hemen bütün vilayetlerde az çok toprak dağıtımı yapılmıştır. Bu yedi sene içerisinde Bingöl Vilayeti'nde 4.745 lira değerinde 1.744 dekar, Diyarbakır'da 74.525 lira değerinde 58.518, Elâzığ'da 56.987 lira değerinde 17.073 dekar toprak dağıtılmıştır. Bu süre içinde en fazla toprak dağıtımı Eskişehir'de yapılmıştır. 1.400.000 lira değerinde 643.510 dekar toprak dağıtılmıştır. Özellikle göçmenlerin yoğun olarak yerleştirildikleri Trakya'da bu dağıtım işi, daha büyük rakamlar göstermektedir. Örneğin Kırklareli'nde 781.000 lira değerinde 101.881 dekar toprak dağıtılmıştır. Tekirdağ'da dağıtılan miktar 63.480 lira olmak üzere 22.482 dekar'dır. Maliye Vekâleti hazinenin elinde bulunan araziye topraksız olan köylüye imkan dahilinde dağıtmıştır. 1930'dan, 1937'ye kadar olan yedi sene içinde bu dağıtım şu rakamlar içinde toplanmıştır: 1930-1931'de 1.826.513 liraya karşılık 303.579 dekar, 1932-1933'de 588.565 liraya karşılık 128.706 dekar, 1934-1935'de 1.996.393 liraya karşılık 804.537 dekar, 1936-1937'de 212.493 liraya denk gelecek şekilde 44.659 dekar toprak dağıtılmıştır. Bkz. "Yedi Senede Topraksız Çiftçiye 4.623.965 Liralık Toprak Dağıtıldı", *Ulus*, 17 Şubat 1938.

¹⁴⁶ O. L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I. Gözlem Yay.*, İstanbul 1980, s. 455.

¹⁴⁷ Bkz. *Düstur*, Üçüncü Tertip, XXVI, Ankara 1945, 1169; *Çiftçiye Topraklandırma Kanunun*, Resmi Gazete ile İlanı: 15 Haziran 1945, sayı 6032.

¹⁴⁸ Bkz. *Düstur*, Üçüncü Tertip, XXVIII, Ankara 1947, 1158.

Aralık 1948 tarihine kadar yaptığı harcamanın karşılığında %97'si Hazine, %1,5'u da vakıflar, belediye ve özel idarelere ait 296.205 dönüm araziye ancak dağıtabilmiştir. % 98,5'u devlete ait olan 296.205 dönüm arazinin dağıtılması için dönüm başına 18 liraya yakın para harcanmıştır. Ayrıca dağıtılan bu toprakların önemli bir kısmı ise meralardan oluşmaktadır. Bu durum eleştirmiştir. Çünkü ülkede hayvancılık konusunda mera ve çayırılara ihtiyaç vardır. Kapalı alanlarda hayvan yetiştirmenin maliyeti artıracak gibi verimi de düşüreceğini iddia ederek Toprak Genel Müdürlüğünün köylerde mera dağıtım yoluna gitmesini yanlış bulmuştur¹⁴⁹.

Bu dönemdeki toprak dağıtımı şahısların ellerinde bulunan fazla topraktan ziyade tamamen devlet malı toprakları yöneldiği görülmektedir. Başbakan Şemsettin Günaltay Doğu gezisinde Diyarbakır'da yaptığı konuşma toprak dağıtım konusuna açıklık getirmiştir:

*"Toprak tevziinde, memleketimizin bu zaruri ihtiyacı hakkında kararımız şudur: Burada hazineye intikal etmiş olan Devlete ait mallar, arazi tesbit edilecek ve bunlar topraksız köylülere dağıtılacaktır. Bunun haricinde bir yola gidecek değiliz. Teşebbüsümüzün gayesi bundan ibarettir"*¹⁵⁰

2510 Sayılı İskân Kanunun 10'ncü maddesi ile aşiret, aşiret reisliği, beylik, ağalık ve şeyhlik gibi bütün kurum ve şahsi unvanlar ortadan kaldırılmıştır. Böylece merkezi otoritenin dışında alternatif başka bir güç istenilmediği belirtildiği gibi var olan güç odaklarının etkisizleştirilmesi için yapılan çalışmaların daha kararlı bir şekilde devam ettirileceği gösterilmiştir. Toplumsal yapıda önder konumunda olan bu insanlar yaşadıkları yerden alınarak batı illerinde zorunlu iskâna tâbi tutulmuştur. Bu insanların topraklarına devletçe el konularak kamu malı sayılmış, buralara getirilecek göçmenlere ve buradaki topraksız halka dağıtılması amaçlanmıştır.

2510 Sayılı Kanun, yürürlüğe girdiği 1934 tarihinden bu güne kadar çeşitli defalar değişikliğe uğramıştır. Gerek kanunun ilk hali ve gerekse daha sonraki değişiklikler dolayısıyla eklenen hükümler, Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap verebilecek durumda değildi. Ayrıca Seyhan milletvekili Sinan

¹⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, dönem VIII, toplantı III, c. XVI, Ankara 1949, s. 856.

¹⁵⁰ Ulus, 9 Eylül 1949.

Tekelioğlu'nun da belirttiği gibi bakanlıklar arasında bir koordinasyon olmaması, her vekâletin kendine ait kanunlar çıkartarak yorumlama yoluna gitmesi iskân işlerini içinden çıkılmaz bir hal almasına yol açmıştır¹⁵¹.

Dış iskân açısından, dışarıdan Türkiye'ye yönelik göçlerin, ülkemizin nüfusuna katkısı olmuşsa da bulaşıcı hastalıklar, iskân çalışmalarında takip edilen politikadaki yanlışlıklar ve uygulamadaki düzensizlikler ülke ekonomisi üzerinde istenilen sonuçların alınmasını mümkün kılmamıştır. Özellikle göçmenlerin yerleştirilmesinde iklimsel ve fiziki durumların dikkate alınmaması, bataklık ve sıtmalı yerlere yerleştirilmesi göçmenler arasında kayıplara neden olmuştur.

İç iskân açısından ise, tek parti iktidarının son dönemlerine kadar bu kanun üzerinde eleştirisel bir yaklaşım görülmemişse de çok partili siyasi hayatın ülkede yavaş yavaş yerleşip iktidarın çalışmalarında sorgulamanın başlaması ile 2510 Sayılı İskân Kanunu da insan hak ve hürriyetleri açısından incelenmeye ve eleştirilmeye başlanmıştır. Anayasaya aykırı olan 1., 2., 10., 11., 14., 29. maddeler ile 23'üncü maddeye eklenmiş bulunan bir fıkra ile vatandaşın mülkiyet hakkı ihlal edildiği gerekçesiyle düzeltilmesi veya kaldırılmasının demokratik bir devlet doktrinin en önemli hedeflerinden olduğu sık sık vurgulanmaya başlanmıştır¹⁵².

İskân Kanununa girmiş olan bu sert hükümlerin anayasa ile vatandaşlara tanınmış olan tabii hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırıldığı iddia edilmeye başlanmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde devlet yetkililerine hürriyetlerin sınırlandırılmasına yönelik bu kadar sınırsız yetki verilmediği, bu durumun zorla ayrılıklar ortaya çıkardığı ve birçok masum insanın mağdur edilmesine yol açtığı savunulmuştur¹⁵³.

CHP Partisi Kanuna yönelik yapılan eleştiriler karşısında olanı sahiplenmemişler, Kanunun bu yöndeki maddelerinin uygulanmadığı ve asıl değişikliği isteyenlerin kendileri olduğu görüşünü dile getirmişlerdir. CHP'nin 10 Haziran 1947 tarihli Genel Kurul toplantısında Recep Peker, Hükümetin

¹⁵¹ TBMM Tutanak Dergisi, dönem VIII, toplantı III, c. XVI, s. 823.

¹⁵² Kuvvet Gazetesi, 6 Haziran 1947.

¹⁵³ A.g.e., s. 7.

görevi üzerine aldığı mecliste okuduğu Hükümet programda belirttiği gibi, İskân Kanununda var olan "*vatandaşları bir taraftan diğer bir tarafa nakletme*" yetkisini şimdiye kadar kullanmadığını, tersine bu durumda olan birçok kimsenin memleketlerine geri dönmesine imkan tanındığını söylemiştir¹⁵⁴.

CHP ile Demokrat Partili milletvekillerinin vermiş oldukları iki ayrı tasarı ile insan hak ve hürriyetlerine aykırılığı sürekli olarak gündeme getirilen maddeler değiştirilmiştir¹⁵⁵.

Sonuç

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yönelik iskân politikalarında arzulanan hedefler tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. İskân çalışmaları sonucunda ulus devlet sürecini başarıya ulaştıracak ortak irade oluşturma ve bölgede güvenliğin etkin kılınması konusunda, 1938 yılından sonrası için başarı sağlanmışsa da bu bölgelerde var olan yapı büyük oranda varlığını devam ettirmiştir. Her iki bölge ekonomik açıdan dağınık yerleşme sahası olma özelliğini koruduğu gibi nüfus yoğunluğu açısından da bölgeler arasında en az insanı barındırmaya devam etmiştir.

İskân çalışmalarının hedef olarak belirlediği, toprak dağılımındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak, topraksız tarım kesimini toprağa bağlayarak imkanlarını iyileştirmek ve yerleşim yerlerindeki barınmaya yönelik olumsuzlukları düzeltmek gibi hedefler gerçekleştirilememiştir. İskân politikalarının başarısızlıkla sonuçlanmasında en büyük etken 1938 yılına kadar devam eden isyanların da etkisi ile devletin bu bölgelere hizmet faktöründen ziyade güvenliği ön planda tutan bir yaklaşımla, baskıcı ve otoriter metotlarla gitmesinden kaynaklanmıştır. Bu durum, otoriter bir yapının egemen olduğu zamanlarda izlenen politikalarda başarı görüntüsünü ortaya çıkartmışsa da özgürlük havasının ülkeye yerleşmesi ile birlikte hedeflenen amaçların gerçekleşmediği, iktidar ile halk arasındaki uçurumun daha da arttığı görülmüştür.

¹⁵⁴ *Ayın Tarihi*, no. 163 (1-30 Haziran 1947), s. 3.

¹⁵⁵ *Ayın Tarihi*, no. 165 (1-31 Ağustos 1947), s. 24. Bu konu için bkz. *Ulus*, 7 Haziran 1947; *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1946; *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem VIII, toplantı I, c. VI, s. 407-419, Ek. S. sayısı 225, s. 1-2.

Tek parti iktidarında bu bölgelerimize yönelik nüfus hareketlerinde halkın istek ve beklentilerinden çok devletin bakış açısı belirleyici unsur olmuştur. Fakat süreç içerisinde siyaset sahnesinde yaşanan gelişmeler iskânın yapılış tarz ve şeklini önemli kılmıştır. Özellikle 1946 yılından itibaren çok partili siyasi hayat ile birlikte iskân alanındaki hareket serbestiyetinde bir daralma görülmektedir. Ayrıca bu dönemde C.H.P.'nin siyasi sahada tek alternatif olmaktan çıkması ile birlikte ülkede halkın isteklerinin daha çok dikkate alınmasını zorunlu kılan bir süreç başlamıştır. Hükümet, uygulamalarında halkın genelinin hoşnutluğunu ön planda tutan politikalar benimsemek zorunda kalmıştır. Çünkü artık iktidarı halkın genel tercihi belirlemektedir. Ayrıca ülkeye hakim olan özgürlük ortamı ile birlikte yapılan işlerin sorgulama süreci başlamıştır. Zorunlu göç olgusu gibi uygulamalar, insan hak ve hürriyetleri açısından pek başvurulmak istenilmeyen bir yöntem olmuştur.

Kültürel ve sosyal açıdan ödenen bedel paralelinde, istenilen hedeflerin tutturulamadığı yakın dönem Türkiye'sinin görüntüsü ortaya koymaktadır.

Abstract

SETTLEMENT POLICIES IN THE EAST AND SOUTH-EAST ANATOLIA IN SINGLE-PARTY ERA

Although it was established as a nation state, The Turkish Republic consisted of ethnic diversities. It experienced social, economic and political problems during its transformation into a nation-state. The probable solutions for these various problems were sought within settlement policies. This study aims at scrutinizing and revealing the settlement policies that were employed to erase the regional differences in the process of building a nation-state. Therefore, the role of these settlement policies in the various stages of nationalization and in overcoming the relevant social, economic and political problems will be under focus in this study.

Keywords: East and Southeast Anatolia, Settlement, National State, One Party.